

Hellenic Evaluation Society Review

No 2 (2018)

HELLENIC EVALUATION SOCIETY REVIEW - ISSUE 2

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

ISSN 2623-4394

HELLENIC EVALUATION SOCIETY REVIEW

ΤΕΥΧΟΣ 2

ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

Η Επιθεώρηση της Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης (ΕΕΑ) είναι επιστημονικό περιοδικό με προσανατολισμό σε θέματα αξιολόγησης και εκδίδεται σε δύο τεύχη ετησίως.

Σκοπός της Επιθεώρησης της ΕΕΑ είναι να καλλιεργήσει έναν γόνιμο προβληματισμό και να συμβάλει στη διαμόρφωση της κουλτούρας της αξιολόγησης και στην προώθηση της αξιολόγησης ως επιστημονικό εργαλείο λήψης αποφάσεων. Η έγκριση δημοσίευσης των άρθρων στο περιοδικό αποφασίζεται από Επιστημονική Επιτροπή, η οποία αποτελείται από καταξιωμένους επιστήμονες, μέλη της ελληνικής και διεθνούς ακαδημαϊκής και ερευνητικής κοινότητας.

Υπεύθυνη για την έκδοση της Επιθεώρησης της ΕΕΑ είναι η Συντακτική Επιτροπή, στην οποία συμμετέχουν οι: Δρ. Βίβιαν Γαλατά, Νομικός, Διδάκτορας Εργατικού και Κοινωνικού Δικαίου, Δρ. Θανάσης Καραλής, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, Καθ.κ. Γιώργος Μιχαηλίδης, Καθηγητής Περιφερειακής Ανάπτυξης και Προγραμματισμού (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Καθ.κ. Ιωσήφ Χασσίδ, Καθηγητής Βιομηχανικής Οικονομικής, Δρ. Μανώλης Χρυσάκης, Διευθυντής Ερευνών Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

Για αποστολή άρθρων, εργασιών και ανακοινώσεων προς δημοσίευση, παρακαλούμε να απευθύνεστε στη γραμματεία της ΕΕΑ: secretariat@hellenicevaluation.org. Οδηγίες για την υποβολή άρθρων βρίσκονται σε αυτό το σύνδεσμο: http://www.hellenicevaluation.org/pdf/odigies_ipovolh_arthron.pdf

Οι απόψεις των συγγραφέων δεν αντανακλούν τις απόψεις του ΔΣ της ΕΕΑ ή της επιστημονικής και συντακτικής επιτροπής του περιοδικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ	3
ΆΡΘΡΟ	
Αξιολόγηση Διαρθρωτικών Μεταβολών στους Παραγωγικούς Κλάδους μίας Οικονομίας: Η Περίπτωση της Ελλάδας <i>Τριαντάφυλλος Πνευματικός</i>	4
ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ	
Αξιολόγηση των Προγραμμάτων Προσαρμογής για την αντιμετώπιση της Ελληνικής Κρίσης: Καταπολέμηση αιτιών ή συμπτωμάτων; <i>Άγγελος Κότιος, Γεώργιος Γαλανός, Μανώλης Κουτουλάκης</i>	22
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ	42
ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ	
Γεώργιος Μιχαηλίδης (2011), Γιώργος Μιχαηλίδης, Σχεδιασμός και Αξιολόγηση, στην Ανάπτυξη και στην Κρίση <i>Κωνσταντίνα Ορφανίδου</i>	45
ΝΕΑ	50
ENGLISH-LANGUAGE ABSTRACTS	50

© κειμένων: Ελληνική Εταιρεία Αξιολόγησης / οι συγγραφείς. Με εξαίρεση τη χρήση αποσπασμάτων υπό την προϋπόθεση της ρητής αναφοράς της πηγής, δεν επιτρέπεται η αναδημοσίευση/αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος του περιοδικού χωρίς τη γραπτή άδεια της Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης / των συγγραφέων.

Σημείωμα από τη σύνταξη

Δήμητρα Ιωάννου

Πρόεδρος ΔΣ της Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης

Το δεύτερο τεύχος της *Επιθεώρησης της Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης*, καλύπτει τις δύο διαστάσεις της αξιολόγησης, την πρακτική και την θεωρητική, παρουσιάζοντας εργασίες που καταπιάνονται με συγκεκριμένα θέματα στους τομείς της οικονομίας και της ανάπτυξης, και αποδεικνύουν τη σημασία της αξιολόγησης ως ένα διαρκές θεωρητικό υπόβαθρο στη διαμόρφωση πολιτικών.

Πρόκειται για τα δύο βασικά άρθρα αυτού του τεύχους, τα οποία μας οδηγούν σε μια καλύτερη κατανόηση των αξιολογητικών προσεγγίσεων που έχουν πραγματοποιήσει στις εργασίες τους οι έγκριτοι επιστήμονες που τα συνέγραψαν.

Στο ένα από τα δύο αυτά άρθρα, ο Τ. Πνευματικός καταπιάνεται με απόλυτα μεθοδικό τρόπο, με την ανάλυση των μεθοδολογικών προσεγγίσεων αξιολόγησης των διαρθρωτικών μεταβολών σε μια οικονομία, τις οποίες στη συνέχεια εφαρμόζει στην περίπτωση της αξιολόγησης των παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας για την περίοδο 2000-2010, καταλήγοντας σε συγκεκριμένα αξιολογητικά συμπεράσματα που απευθύνονται στους φορείς λήψης αποφάσεων.

Στο δεύτερο, το οποίο επικεντρώνεται στο επίκαιρο θέμα της ανάγκης αξιολόγησης των προγραμμάτων προσαρμογής για την αντιμετώπιση της Ελληνικής κρίσης, οι συγγραφείς Α. Κότιος, Γ. Γαλανός και Μ. Κουτουλάκης, αναφέρονται στην αναγνώριση των διαρθρωτικών και θεσμικών διαστάσεων της κρίσης, μέσω της αξιολόγησης της εσωτερικής συνοχής και αποτελεσματικότητας της οικονομικής πολιτικής των προγραμμάτων προσαρμογής.

Και τα δύο άρθρα αποτελούν αποτέλεσμα πολυεπίπεδης ανάλυσης μέσω της χρήσης εξειδικευμένων μεθόδων αξιολόγησης, καταστώντας σαφές ότι για την πραγματοποίηση ποιοτικών αξιολογήσεων, είναι απαραίτητη η εκπαίδευση αξιολογητών, οι οποίοι, ενώ έχουν βαθιά γνώση του γνωστικού τους αντικείμενου, διαθέτουν εξίσου άριστη γνώση και εμπειρία της αξιολόγησης. Στο ερώτημα της ανάγκης εκπαίδευσης στην αξιολόγηση, επιστημόνων διαφόρων γνωστικών πεδίων, απαντά στη συνέντευξη αυτού του τεύχους, ο J. LaVelle του Πανεπιστημίου της Μινεσότα, εξηγώντας με απλό και κατανοητό τρόπο, τα χαρακτηριστικά και τις προκλήσεις της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης των αξιολογητών.

Παρουσιάζεται επίσης σε αυτό το τεύχος, το πάντα επίκαιρο βιβλίο του Γ. Μιχαηλίδη «Σχεδιασμός και Αξιολόγηση, στην Ανάπτυξη και στην Κρίση», ένα από τα σημαντικότερα της ελληνικής βιβλιογραφίας στον τομέα της αξιολόγησης.

Το δεύτερο τεύχος της *Επιθεώρησης της Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης*, επιδιώκει να προσεγγίσει θέματα εφαρμογής και χρήσης της αξιολόγησης δημόσιων πολιτικών, του ρόλου και της σημασίας αξιοποίησης της αξιολόγησης από ένα ευρύ φάσμα ιθυνόντων, μελετητών και ενός ευρύτερου συνόλου ενδιαφερομένων για τη θεσμοθέτηση της αξιολόγησης. Αναμφίβολα, πρόκειται για θέματα στα οποία θα επιστρέψει το περιοδικό της ΕΕΑ, με περισσότερες ενδιαφέρουσες μελέτες.

Αθήνα, Ιούνιος 2018

Αξιολόγηση Διαρθρωτικών Μεταβολών στους Παραγωγικούς Κλάδους μίας Οικονομίας: Η Περίπτωση της Ελλάδας

Τριαντάφυλλος Πνευματικός

Μηχανικός Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, M.Sc., Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Περίληψη

Οι μεταβολές που πραγματοποιούνται στη διάρθρωση των τομέων/κλάδων μιας οικονομίας, κατά τη διάρκεια μιας χρονικής περιόδου, συνιστούν αντικείμενο έρευνας για πολλές δεκαετίες, καθώς συνδέονται άμεσα με την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη της. Η αξιολόγηση των δομικών μεταβολών σε συνδυασμό με την υλοποίηση διαρθρωτικών πολιτικών μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και στην ενίσχυση της παραγωγικότητας μιας οικονομίας. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η διερεύνηση και η αξιολόγηση των διαρθρωτικών μεταβολών που έλαβαν χώρα στην ελληνική οικονομία κατά την περίοδο 2000-2010, με τη χρήση της Ανάλυσης Εισροών-Εκροών, που αποτελεί μια μέθοδο που αποσκοπεί στην ερμηνεία της λειτουργίας ενός οικονομικού συστήματος και στη διερεύνηση των παραγωγικών σχέσεων μεταξύ των κλάδων μιας οικονομίας.

Λέξεις-κλειδιά: διαρθρωτικές μεταβολές, ανάλυση εισροών-εκροών, πολλαπλασιαστές, Ελλάδα

Εισαγωγή

Ο όρος "διαρθρωτικές μεταβολές" αναφέρεται στις θεμελιώδεις αλλαγές της δομής και του τρόπου λειτουργίας μιας οικονομίας, οι οποίες επιδρούν σημαντικά στην ανάπτυξη μιας περιοχής, όπως π.χ. χώρα, περιφέρεια, κλπ. (Miller and Blair, 2009; Korres, 1996). Στην περίπτωση της Ελλάδας, η οικονομική κρίση που λαμβάνει χώρα τα τελευταία χρόνια φαίνεται να έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τον παραγωγικό ιστό της χώρας, γεγονός που αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου.

Μια από τις βασικές μεθοδολογίες εκτίμησης και αξιολόγησης των δομικών αλλαγών, που διαχρονικά λαμβάνουν χώρα σε μια οικονομία, είναι η Ανάλυση Εισροών-Εκροών (Input-Output Analysis), η οποία είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κλάδων της υπό εξέταση οικονομίας (Λίβας, 1994; Πολύζος, 2011; Πνευματικός, 2017).

Οι δυνατότητες της ανάλυσης εισροών – εκροών αξιοποιούνται στο παρόν άρθρο προκειμένου να εξεταστούν οι διαρθρωτικές μεταβολές στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, κατά τη χρονική περίοδο 2000-2010, με χρήση των αντίστοιχων πινάκων εισροών-εκροών. Αναφορικά με τη δομή του άρθρου, στην επόμενη ενότητα γίνεται αξιολόγηση των μεθοδολογιών που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό των διαρθρωτικών μεταβολών. Στην 3η ενότητα, αναλύονται και αξιολογούνται

τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των μεθοδολογιών, με σκοπό τον προσδιορισμό των δομικών αλλαγών και των ηγετικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο 2000-2010. Τέλος, στην 5η ενότητα γίνεται αναφορά στα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την έρευνα.

Αξιολόγηση μεθοδολογιών

Σε αυτή την ενότητα, γίνεται περιγραφή και αξιολόγηση βασικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση των διαρθρωτικών μεταβολών σε μια οικονομία.

Ανάλυση Αποδόμησης (Structural Decomposition Analysis – SDA)

Η Ανάλυση Αποδόμησης (Structural Decomposition Analysis – SDA) συνιστά μια μέθοδο η οποία παρέχει τη δυνατότητα εξέτασης και διάκρισης των βασικών πηγών των μεταβολών σε μια οικονομία μέσα από τον προσδιορισμό των αλλαγών σε βασικές παραμέτρους στο πλαίσιο της ανάλυσης εισροών-εκροών (Rose and Casler, 1996; Rose and Chen, 1991; Πνευματικός, 2017).

Ειδικότερα, σε ένα σύστημα εισροών-εκροών, η ακαθάριστη αξία παραγωγής (X) για δύο έτη ($t-1$, t) προσδιορίζεται ως εξής:

$$X^{t-1} = (I - A^{t-1})Y^{t-1} \text{ και } X^t = (I - A)^t Y^t \quad (1)$$

όπου, το Y δηλώνει το διάνυσμα της τελικής ζήτησης και $(I-A)^{-1}$ είναι η αντίστροφη μήτρα του Leontief. Σύμφωνα με τον Skolka (1989), οι διαφορές στις τιμές της ακαθάριστης παραγωγής ανάμεσα σε δύο έτη μπορούν να προσδιοριστούν μέσω δύο γενικών κατηγοριών διαρθρωτικών μεταβολών: των μεταβολών στην τελική ζήτηση (Y) και των μεταβολών στους συντελεστές εισροών της μήτρας A . Ειδικότερα:

$$\Delta X = X^t - X^{t-1} = (I - A^t)^{-1} Y^t - (I - A^{t-1})^{-1} Y^{t-1} \quad (2)$$

$$\Delta X = [(I - A^t)^{-1} - (I - A^{t-1})^{-1}] Y^{t-1} + (I - A^t)^{-1} (Y^t - Y^{t-1}) \quad (3)$$

$$\Delta X = [(I - A^t)^{-1} - (I - A^{t-1})^{-1}] Y^t + (I - A^{t-1})^{-1} (Y^t - Y^{t-1}) \quad (4)$$

Στην πρώτη περίπτωση (εξίσωση 3), οι μεταβολές στις αντίστροφες μήτρες (τεχνολογικές μεταβολές) πολλαπλασιάζονται με την τελική ζήτηση του έτους βάσης $t-1$, ενώ οι μεταβολές στην τελική ζήτηση πολλαπλασιάζονται με την αντίστροφη μήτρα του τρέχοντος έτους t (Chenery et al., 1962; Syrquin, 1976; Kubo and Robinson, 1984). Στη δεύτερη περίπτωση (εξίσωση 4), οι μεταβολές στις αντίστροφες μήτρες πολλαπλασιάζονται με την τελική ζήτηση του τρέχοντος έτους, ενώ οι μεταβολές της τελικής ζήτησης με την αντίστροφη μήτρα του έτους βάσης (Nijhowne et al., 1984; Rose and Chen, 1991).

Σε γενικές γραμμές, οι εξισώσεις (3) και (4) είναι εξίσου έγκυρες από μαθηματική άποψη. Ωστόσο, τα αποτελέσματα που προκύπτουν είναι διαφορετικά, καθώς οι μεταβολές στην τεχνολογία και στην τελική ζήτηση διαφέρουν μεταξύ των δύο περιπτώσεων. Με τις παραπάνω εναλλακτικές προσεγγίσεις έχουν ασχοληθεί διάφοροι ερευνητές (Skolka, 1989; Rose and Chen, 1991; Vaccara and Simon, 1968; Feldman et al., 1987; Miller and Shao, 1994; Dietzenbacher and Los, 1998).

Σύμφωνα με τους Dietzenbacher and Los (1998), προσθέτοντας τις εξισώσεις (3) και (4) και χρησιμοποιώντας το μέσο όρο των αποτελεσμάτων, προκύπτει η εξής εναλλακτική προσέγγιση:

$$\Delta x = (1/2)(\Delta L)(f^{t-1} + f^t) + (1/2)(L^{t-1} + L^t)(\Delta f) \quad (5)$$

Στην παραπάνω εξίσωση, ο όρος $(\Delta L)(f^{t-1} + f^t)$ δείχνει τις τεχνολογικές μεταβολές, ενώ ο όρος $(L^{t-1} + L^t)(\Delta f)$ απεικονίζει τις μεταβολές στην τελική ζήτηση. Η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρείται ικανοποιητική, καθώς χρησιμοποιούνται μέσα βάρη - σταθμίσεις (mid-point weights).

Μέθοδος της Αιτιολογικής Μήτρας

Η μέθοδος της αιτιολογικής μήτρας (causative matrix) αποτελεί μια ακόμη τεχνική που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εξέταση των μεταβολών σε μια οικονομία σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές και στηρίζεται στη λογική της ανάλυσης της αλυσίδας Markov¹ (Markov chain analysis). Σε γενικές γραμμές, αν υπάρχουν δύο μήτρες A^t και A^{t+1} σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές, τότε μπορούν να εκφραστούν από τη σχέση, $A^{t+1} = CA^t$. Η μήτρα C ονομάζεται αιτιολογική μήτρα (causative matrix) και χρησιμοποιείται για την ερμηνεία των μεταβολών ανάμεσα στις μήτρες A^t και A^{t+1} (Lipstein, 1968; Rogerson and Plane, 1984; Plane and Rogerson, 1986; Jackson et al., 1990).

Στο πλαίσιο της ανάλυσης εισροών-εκροών, αν υποθεθεί ότι A είναι η μήτρα των τεχνολογικών συντελεστών και S είναι η μήτρα των εκροών, η ερμηνεία της αιτιολογικής μήτρας (C) γίνεται με ευκολότερο τρόπο, όταν τα αθροίσματα των στηλών ή των γραμμών είναι ίσα με 1. Επειδή, όμως, ισχύει ότι $\sum_i a_{ij} < 1$ και $\sum_j s_{ij} < 1$, αυτό μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους. Ο πρώτος τρόπος αφορά την εισαγωγή των πρωτογενών εισροών (προστιθέμενη αξία, κλπ.) και των στοιχείων της τελικής ζήτησης (δαπάνες νοικοκυριών, κυβερνητικές δαπάνες, εξαγωγές, κλπ.) στις μήτρες A και S αντίστοιχα. Αναφορικά με το δεύτερο τρόπο, τα στοιχεία της μήτρας A πρέπει να εκφράζονται ως αναλογία των εισροών που προέρχονται από τον κλάδο i και καταλήγουν στον κλάδο j , ενώ τα στοιχεία της μήτρας S πρέπει να απεικονίζουν την αναλογία του προϊόντος που πωλείται από τον κλάδο i στους υπόλοιπους κλάδους.

Η αιτιολογική μήτρα μπορεί να διακριθεί σε δύο κατηγορίες: (α) στη δεξιά αιτιολογική μήτρα (C_R) που χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό των οριζόντιων διασυνδέσεων, και (β) στην αριστερή αιτιολογική μήτρα (C_L) που χρησιμοποιείται για την εξέταση των κάθετων διασυνδέσεων.

Σύμφωνα με τους Jackson et al. (1990), ένας από τους περιορισμούς που συνδέονται με την αιτιολογική μήτρα, αφορά το γεγονός ότι η ερμηνεία των στοιχείων της γίνεται δύσκολη όταν οι αρχικές μήτρες δεν έχουν επικρατούσες διαγώνιους². Η δυσκολία αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι, τόσο η ορίζουσα της κανονικοποιημένης μήτρας (A ή S), όσο και οι συναφείς συμπαράγοντες, ενδέχεται να έχουν διαφορετικές ενδείξεις σε σχέση με την περίπτωση μιας μήτρας με επικρατούσα διαγώνιο. Επιπλέον, στις μήτρες με μη-επικρατούσες διαγώνιους, οι έμμεσες επιδράσεις των τομέων συμβάλλουν σε μεγαλύτερο βαθμό στις μεταβολές των κλάδων, σε σύγκριση με τις άμεσες επιδράσεις. Κατά συνέπεια, μια μικρή (θετική) άμεση μεταβολή σε ένα συντελεστή εισροών ή εκροών μπορεί να προκαλέσει μια μεγάλη (αρνητική) έμμεση επίδραση, γεγονός που οδηγεί σε λανθασμένη ερμηνεία των στηλών και των γραμμών της μήτρας.

¹ Ένα σύνολο από τυχαίες μεταβλητές $\{X_n\}$ αποτελούν μια αλυσίδα Markov όταν η πιθανότητα η επόμενη τιμή (κατάσταση) να είναι ίση με x_{n+1} εξαρτάται μόνο από την παρούσα τιμή (κατάσταση) x_n και όχι από οποιαδήποτε άλλη τιμή του παρελθόντος (Φίλης, 2006).

² Όταν τα στοιχεία της διαγώνιου είναι μικρότερα από το άθροισμα των στοιχείων σε μια στήλη ή σε μια γραμμή, τότε η μήτρα δεν έχει επικρατούσα διαγώνιο.

Για την καλύτερη ερμηνεία της αιτιολογικής μήτρας, οι Jackson et al. (1990) χρησιμοποιούν την αντίστροφη μήτρα του Leontief προκειμένου να διερευνήσουν τις μεταβολές στους πολλαπλασιαστές προϊόντος. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία κάθε στήλης της αντίστροφης μήτρας κανονικοποιούνται σε σχέση με το άθροισμα των στοιχείων της αντίστοιχης στήλης, καθώς τα αθροίσματα των στηλών των κανονικοποιημένων μητρών πρέπει να είναι ίσα με 1. Επομένως, κάθε στοιχείο της κανονικοποιημένης αντίστροφης μήτρας (r_{ij}) εκφράζει την αναλογία του πολλαπλασιαστή προϊόντος του τομέα j που αποδίδεται στον τομέα i . Η κανονικοποιημένη αντίστροφη μήτρα του Leontief έχει περισσότερες πιθανότητες να έχει επικρατούσα διαγώνιο σε σχέση με τη μήτρα τεχνολογικών συντελεστών.

Ειδικότερα, αν $B = (I - A)^{-1}$ είναι η αντίστροφη μήτρα του Leontief και M είναι μια διαγώνια μήτρα για την οποία ισχύει ότι κάθε στοιχείο (m_{jj}) ισούται με το άθροισμα των στοιχείων της στήλης j της μήτρας B , τότε η κανονικοποιημένη αντίστροφη μήτρα του Leontief μπορεί να γραφτεί ως εξής: $R = BM^{-1}$.

Με βάση τα παραπάνω, η αιτιολογική μήτρα υπολογίζεται από την σχέση, $C = R_{t+1}R_t^{-1}$, ενώ ένα τυπικό στοιχείο της μήτρας R_{t+1} προσδιορίζεται από την παρακάτω εξίσωση:

$$r_{ij(t+1)} = c_{i1}r_{1j} + c_{i2}r_{2j} + c_{i3}r_{3j} + \dots \quad (6)$$

Μια αρνητική τιμή του στοιχείου c_{ik} δείχνει μια μείωση στη δυνατότητα του κλάδου i να επιδρά στον πολλαπλασιαστή προϊόντος του κλάδου j , εξαιτίας της παρουσίας του κλάδου k . Οι κλάδοι μπορούν να θεωρηθούν ανταγωνιστικοί μεταξύ τους όσον αφορά την επίδραση τους στον πολλαπλασιαστή προϊόντος του κλάδου j (καθώς και των άλλων κλάδων).

Δείκτες διακλαδικών συναλλαγών

Οι δείκτες διακλαδικών συναλλαγών συνιστούν ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο που μπορεί να συμβάλει στην αξιολόγηση της παραγωγικής δομής μιας οικονομίας, στη διερεύνηση της σημαντικότητας κάθε κλάδου με κριτήριο την ένταση των διακλαδικών του συναλλαγών και στην ανάδειξη των ηγετικών κλάδων της εκάστοτε οικονομίας.

Οι Chenery and Watanabe (1958), Hirschman (1958), Rasmussen (1956) και Augustinovics (1970) προτείνουν μια σειρά από δείκτες κάθετης και οριζόντιας διασύνδεσης. Οι συγκεκριμένοι δείκτες, ωστόσο, παρουσιάζουν το εξής μειονέκτημα: δεν αποτυπώνουν την ένταση της διασποράς του έμμεσου αποτελέσματος μεταξύ των κλάδων μιας οικονομίας. Δηλαδή, κάθε κλάδος με υψηλό δείκτη οριζόντιας ή κάθετης διασύνδεσης, δεν οδηγεί απαραίτητα σε αύξηση του ακαθάριστου προϊόντος όλων των κλάδων της εξεταζόμενης οικονομίας. Αυτό έχει σαν συνέπεια, οι συγκεκριμένοι δείκτες να μην μπορούν να χρησιμεύσουν από μόνοι τους ως αξιόλογα στοιχεία για την περιγραφή της διάρθρωσης της οικονομίας και της διασποράς που υπάρχει μεταξύ των κλάδων.

Για την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου προβλήματος, οι Rasmussen (1956) και Hirschman (1958) προτείνουν την εκτίμηση των δεικτών δυναμικής διασποράς και ευαισθησίας διασποράς μέσω μιας διαδικασίας κανονικοποίησης. Ειδικότερα, οι δείκτες αυτοί υπολογίζονται ως εξής:

$$U_j = \frac{\sum_{i=1}^n b_{ij}}{n} \bigg/ \frac{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n b_{ij}}{n^2} \quad \text{και} \quad U_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n} \bigg/ \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n b_{ij}}{n^2} \quad (7)$$

όπου, U_j είναι ο δείκτης δυναμικής διασποράς (index of power dispersion), U_i είναι ο δείκτης ευαισθησίας διασποράς (index of sensitivity of dispersion) και n είναι ο αριθμός των παραγωγικών

κλάδων. Αν $U_j > 1$, αυτό σημαίνει ότι μια αύξηση στην τελική ζήτηση του κλάδου j θα προκαλέσει αύξηση στην παραγωγική δραστηριότητα της οικονομίας πάνω από το μέσο όρο. Επιπλέον, αν $U_i > 1$, τότε μια αύξηση στην τελική ζήτηση των κλάδων κατά μία μονάδα, θα προκαλέσει αύξηση στην παραγωγική δραστηριότητα του κλάδου i πάνω από το μέσο όρο.

Βελτιώνοντας το μεθοδολογικό υπόβαθρο³, ο Allaudin (1986) προτείνει τους δείκτες μεταβλητότητας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν συμπληρωματικά με τους δείκτες διασποράς. Οι δείκτες μεταβλητότητας ορίζονται ως εξής:

$$V_j = \sqrt{\frac{\frac{1}{n-1} \left[\sum_{i=1}^n \left(b_{ij} - \frac{\sum_{i=1}^n b_{ij}}{n} \right)^2 \right]}{\frac{\sum_{i=1}^n b_{ij}}{n}}} \quad \text{και} \quad V_i = \sqrt{\frac{\frac{1}{n-1} \left[\sum_{j=1}^n \left(b_{ij} - \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n} \right)^2 \right]}{\frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n}}} \quad (8)$$

Χαμηλές τιμές των δεικτών αυτών για έναν κλάδο δείχνουν ότι τα έμμεσα αποτελέσματα του συγκεκριμένου κλάδου κατανέμονται ομοιόμορφα στους υπόλοιπους κλάδους, ενώ το αντίθετο συμβαίνει σε περίπτωση που οι τιμές αυτών των δεικτών είναι υψηλές. Σύμφωνα με τον Allaudin (1986), ένας κλάδος θεωρείται ότι έχει ηγετικό ρόλο στην οικονομία όταν (α) οι δείκτες U_i και U_j έχουν τιμές μεγαλύτερες από τη μονάδα, και (β) οι δείκτες V_i και V_j έχουν σχετικά χαμηλές τιμές.

Πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης

Οι πολλαπλασιαστές εισροών-εκροών αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικούς δείκτες που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση των επιπτώσεων των μεταβολών της τελικής ζήτησης στο προϊόν των κλάδων της οικονομίας, στο εισόδημα, στην απασχόληση κλπ. (Miller and Blair, 2009).

Ο πολλαπλασιαστής προϊόντος ενός συγκεκριμένου κλάδου j προσδιορίζεται ως η συνολική αξία της παραγωγής σε όλους τους τομείς της οικονομίας που είναι απαραίτητη για να ικανοποιήσει την τελική ζήτηση μιας μονάδας για το προϊόν του κλάδου j . Ο πολλαπλασιαστής προϊόντος για κάθε κλάδο υπολογίζεται από το άθροισμα της αντίστοιχης στήλης της αντίστροφης μήτρας του Leontief. Ειδικότερα (Pneumatikos et al., 2013; Πολύζος, 2011; Πνευματικός, 2017):

$$OM_j = \sum_{i=1}^n b_{ij} \quad (9)$$

όπου, OM_j είναι ο πολλαπλασιαστής προϊόντος του κλάδου j και b_{ij} είναι τα στοιχεία της αντίστροφης μήτρας του Leontief.

Ο πολλαπλασιαστής απασχόλησης ενός κλάδου j απεικονίζει τη συνολική μεταβολή της απασχόλησης που προκαλείται στην οικονομία από μία μεταβολή στην τελική ζήτηση του κάθε κλάδου χωριστά. Ειδικότερα, για τον υπολογισμό του πολλαπλασιαστή απασχόλησης, αρχικά υπολογίζεται το διάνυσμα των άμεσων συντελεστών απασχόλησης ως εξής (Miller and Blair, 2009):

³ Σε αντίθεση με τους δείκτες των Rasmussen (1956) και Hirschman (1958), οι δείκτες του Allaudin (1986) δεν είναι ευαίσθητοι σε οριακές τιμές.

$$DE_j = E_j / X_j \quad (10)$$

όπου, E_j είναι ο αριθμός απασχολούμενων σε κάθε κλάδο και X_j είναι η συνολική παραγωγή κάθε κλάδου. Στη συνέχεια, οι συνολικοί πολλαπλασιαστές απασχόλησης εκτιμώνται από την παρακάτω σχέση:

$$EM_j = DE_j(I - A)^{-1} \quad (11)$$

Υπολογισμοί και αξιολόγηση διαρθρωτικών μεταβολών στην ελληνική οικονομία

Σε αυτή την ενότητα υπολογίζονται και αξιολογούνται οι διαρθρωτικές μεταβολές των παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας για την περίοδο 2000-2010, με τη χρήση των μεθόδων Ανάλυσης Αποδόμησης και Αιτιολογικής Μήτρας. Επιπλέον, εκτιμώνται οι δείκτες δυναμικής διασποράς, ευαισθησίας διασποράς, κάθετης και οριζόντιας μεταβλητότητας, καθώς και οι πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης, προκειμένου να αναδειχθούν οι κλάδοι που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Για αυτό το σκοπό, χρησιμοποιούνται οι πίνακες εισροών-εκροών της ελληνικής οικονομίας για τα έτη 2000 και 2010, οι οποίοι έχουν αρχικές διαστάσεις 65x65 κλάδους και προέρχονται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). Ωστόσο, ύστερα από τις συγχωνεύσεις που έγιναν, οι τελικοί πίνακες έχουν διαστάσεις 49x49 κλάδους⁴.

Ειδικότερα, από τη μέθοδο της Ανάλυσης Αποδόμησης (Structural Decomposition Analysis), προσδιορίζονται οι παράγοντες που οφείλονται για τη μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος μεταξύ των ετών 2000 και 2010. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι περισσότεροι παραγωγικοί κλάδοι της οικονομίας εμφανίζουν αύξηση της συνολικής ακαθάριστης παραγωγής τους κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο, με τον παράγοντα της τελικής ζήτησης να επιδρά, σε γενικές γραμμές, σε σημαντικότερο βαθμό σε σχέση με τους τεχνολογικούς συντελεστές.

Η μεταβολή των τεχνολογικών συντελεστών οδηγεί σε αύξηση του προϊόντος στο 44,89% των κλάδων. Η μεγαλύτερη θετική επίδραση στο ακαθάριστο προϊόν από τη μεταβολή των τεχνολογικών συντελεστών παρατηρείται στους κλάδους των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (νομικές, λογιστικές, κλπ.), των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και των εκδοτικών δραστηριοτήτων. Αντίθετα, οι σημαντικότερες μειώσεις στο ακαθάριστο προϊόν λόγω της μεταβολής των τεχνολογικών συντελεστών παρατηρείται στους κλάδους της εξόρυξης και λατόμησης, της γεωργίας, θήρας και των συναφών δραστηριοτήτων, καθώς και στον κλάδο της παραγωγής τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού.

Εξετάζοντας τη μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω της μεταβολής στην τελική ζήτηση, διαπιστώνεται ότι στους περισσότερους κλάδους (43 κλάδοι) η μεταβολή της τελικής ζήτησης οδηγεί σε θετική μεταβολή του προϊόντος. Η μεγαλύτερη θετική επίδραση στο ακαθάριστο προϊόν παρατηρείται στους κλάδους της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, της παραγωγής οπτάνθρακα (κωκ) και προϊόντων διύλισης πετρελαίου και του χονδρικού εμπορίου, ενώ η πιο αρνητική επίδραση λαμβάνει χώρα στους κλάδους της παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας και

⁴ Τα ονόματα των κλάδων παρουσιάζονται αναλυτικά στους Πίνακες 1 και 2.

δερμάτινων ειδών, της κατασκευής αυτοκινήτων οχημάτων και της κατασκευής Η/Υ, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων.

Αναφορικά με τα αποτελέσματα από την εφαρμογή της μεθόδου της αριστερής αιτιολογικής μήτρας (Πίνακας 1), διαπιστώνεται ότι στο 36,73% των κλάδων, τα διαγώνια στοιχεία είναι μεγαλύτερα από 1, γεγονός που δείχνει ότι οι επιδράσεις της τελικής ζήτησης για καθέναν από τους κλάδους αυτούς, σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους, ολοένα και εσωτερικεύονται εντός του κλάδου. Οι κλάδοι με τα μεγαλύτερα διαγώνια στοιχεία είναι οι εξής: συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού, ξενοδοχεία και εστιατόρια, ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού, κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό.

Στη συνέχεια εξετάζονται τα στοιχεία που βρίσκονται εκτός της διαγωνίου τα οποία απεικονίζουν τις μεταβολές στις σχέσεις μεταξύ των κλάδων. Τα αρνητικά (θετικά) στοιχεία (cik) δείχνουν ότι ο κλάδος k επιδρά με αρνητικό (θετικό) τρόπο στη συμβολή του κλάδου i στους πολλαπλασιαστές προϊόντων των υπόλοιπων κλάδων της οικονομίας. Οι μεγαλύτερες αρνητικές τιμές διαπιστώνονται μεταξύ των κλάδων "Διαχείριση ακίνητης περιουσίας - Δραστηριότητες οργανώσεων" και "Εξόρυξη και λατόμηση - Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου", Από την άλλη πλευρά, οι μεγαλύτερες θετικές τιμές παρατηρούνται μεταξύ των κλάδων "Τηλεπικοινωνίες – Αεροπορικές μεταφορές" και "Ξενοδοχεία και εστιατόρια - Δραστηριότητες οργανώσεων".

Από τα αθροίσματα των γραμμών της αιτιολογικής μήτρας (εκτός της διαγωνίου), διαπιστώνεται ότι για τους 26 από τους 49 κλάδους, το άθροισμα τους είναι πάνω από το μηδέν, γεγονός που δείχνει τις αυξημένες επιδράσεις στο προϊόν του κάθε κλάδου που προκαλούνται από την τελική ζήτηση στους υπόλοιπους κλάδους. Τα υψηλότερα αθροίσματα παρατηρούνται στους κλάδους των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και του χονδρικού εμπορίου. Αντίθετα, για 23 κλάδους, το άθροισμα των γραμμών τους (εκτός της διαγωνίου) είναι μικρότερο από μηδέν, με τα χαμηλότερα να παρατηρούνται στους κλάδους της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και της εξόρυξης και λατόμησης. Στους κλάδους αυτούς, παρατηρούνται μειωμένες επιδράσεις στο προϊόν τους από την τελική ζήτηση στους υπόλοιπους κλάδους.

Από τη διερεύνηση των κλαδικών διασυνδέσεων παρατηρείται ότι στην Ελλάδα, για το έτος 2000, οι κλάδοι με τις ισχυρότερες κάθετες διασυνδέσεις, όπως αυτές εκτιμώνται μέσα από το δείκτη δυναμικής διασποράς είναι η παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού, η βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, η παραγωγή βασικών μετάλλων και οι κατασκευές. Οι δύο τελευταίοι κλάδοι διατηρούν ιδιαίτερα ισχυρές κάθετες διασυνδέσεις και το 2010, ενώ οι υψηλότερες τιμές του δείκτη παρατηρούνται στους κλάδους των δραστηριοτήτων οργανώσεων, της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων και των αεροπορικών μεταφορών. Οι συγκεκριμένοι κλάδοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία, καθώς η αύξηση της παραγωγής αυτών των κλάδων προκαλεί αύξηση της τελικής ζήτησης για εισροές από τους άλλους κλάδους του οικονομικού συστήματος.

Από την εξέταση των οριζόντιων κλαδικών διασυνδέσεων, μέσω του δείκτη ευαισθησίας διασποράς, διαπιστώνεται ότι κλάδοι, όπως οι άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, η εξόρυξη και λατόμηση, η διαχείριση ακίνητης περιουσίας, η παραγωγή βασικών μετάλλων, το χονδρικό εμπόριο και οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, εμφανίζουν υψηλές τιμές του δείκτη και για τα δύο έτη αναφοράς (2000 και 2010). Οι κλάδοι αυτοί μπορούν να αποτελέσουν κλάδους "τροφοδοσίας" για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, καθώς μία αύξηση της τελικής ζήτησης των υπόλοιπων κλάδων, προκαλεί αύξηση στην παραγωγική δραστηριότητα των κλάδων αυτών πάνω από το μέσο όρο.

Συνεχίζοντας, για τον προσδιορισμό των ηγετικών κλάδων παραγωγής της ελληνικής οικονομίας, υιοθετήθηκε η προσέγγιση που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, σύμφωνα με την οποία ένας

κλάδος θεωρείται κυρίαρχος στη λειτουργία μιας οικονομίας, όταν οι δείκτες ευαισθησίας διασποράς και δυναμικής διασποράς (U_i και U_j) έχουν τιμές μεγαλύτερες από τη μονάδα, και οι δείκτες οριζόντιας και κάθετης μεταβλητότητας (V_i και V_j) έχουν σχετικά χαμηλές τιμές (Πίνακας 2).

Ειδικότερα, από την εξέταση των τιμών των παραπάνω δεικτών διαπιστώνεται ότι, κατά τη χρονική περίοδο 2000-2010, η ελληνική οικονομία διαθέτει ένα σημαντικό αριθμό κλάδων που είναι ισχυρά διασυνδεδεμένοι, τόσο σε οριζόντιο, όσο και σε κάθετο επίπεδο. Οι συγκεκριμένοι κλάδοι οι οποίοι μπορούν να χαρακτηριστούν ως ηγετικοί, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα στο σχηματισμό του προϊόντος και μπορούν να αποτελέσουν καθοριστικούς παράγοντες για την ανάπτυξη της οικονομίας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της.

Συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 2000 και 2010, υπάρχουν επτά κοινοί κλάδοι που παρουσιάζουν ηγετικά χαρακτηριστικά και είναι οι εξής: γεωργία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες, παραγωγή οπτάνθρακα (κόκ) και προϊόντων δύλισης πετρελαίου, παραγωγή βασικών μετάλλων, κατασκευές, χονδρικό εμπόριο, λιανικό εμπόριο και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Επιπλέον, για το έτος 2000, ως κλάδος-κλειδί θεωρείται η παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού, ενώ, για το έτος 2010, στους ισχυρούς κλάδους εισέρχονται οι κλάδοι της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού και των ταχυδρομείων και τηλεπικοινωνιών.

Από τη διερεύνηση των πολλαπλασιαστών προϊόντος, διαπιστώνεται ότι, για το 2000, οι κλάδοι με τους μεγαλύτερους πολλαπλασιαστές προϊόντων είναι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα όπως η παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού, η κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, η παραγωγή βασικών μετάλλων και οι κατασκευές, με τους δύο τελευταίους κλάδους να διατηρούν υψηλές τιμές του πολλαπλασιαστή προϊόντος και το έτος 2010, παρουσιάζοντας αύξηση σε σύγκριση με το 2000. Σε γενικές γραμμές, το 2010, 30 κλάδοι παρουσιάζουν αύξηση στην τιμή του πολλαπλασιαστή προϊόντος με τις σημαντικότερες αυξήσεις να παρατηρούνται στους κλάδους των αεροπορικών μεταφορών και της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων, της δασοκομίας και υλοτομίας των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, και της έρευνας και ανάπτυξης. Αντίθετα, οι μεγαλύτερες μειώσεις παρατηρούνται στους κλάδους της ενοικίασης μηχανημάτων και εξοπλισμού, των ξενοδοχείων και εστιατορίων, της συλλογής, επεξεργασίας και παροχής νερού και της κατασκευής προϊόντων από ξύλο και φελλό.

Αναφορικά με τους πολλαπλασιαστές απασχόλησης, οι μεγαλύτερες τιμές για το 2000 παρατηρούνται στους κλάδους της γεωργίας, της θήρας και των συναφών δραστηριοτήτων, των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό, του λιανικού εμπορίου, και της κατασκευής προϊόντων από ξύλο και φελλό. Οι συγκεκριμένοι κλάδοι διατηρούν υψηλές τιμές και το 2010, ενώ στις πρώτες θέσεις συμπεριλαμβάνεται και ο κλάδος της δασοκομίας και υλοτομίας, εμφανίζοντας σημαντική αύξηση την περίοδο 2000-2010. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι την περίοδο 2000-2010, μόνο 4 κλάδοι (δασοκομία και υλοτομία, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού, δραστηριότητες συναφείς με τις δραστηριότητες ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και των ασφαλιστικών υπηρεσιών) παρουσιάζουν αύξηση στις τιμές του πολλαπλασιαστή απασχόλησης.

Συμπεράσματα

Στόχος του άρθρου ήταν η εξέταση των διαρθρωτικών μεταβολών της ελληνικής οικονομίας για την περίοδο 2000-2010, με χρήση τεχνικών που έχουν ως πυρήνα την Ανάλυση Εισροών - Εκροών, που συνιστά ένα ιδιαίτερα σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιείται, μεταξύ άλλων, για την ερμηνεία της λειτουργίας ενός παραγωγικού συστήματος.

Ειδικότερα, από την εφαρμογή της Ανάλυσης Αποδόμησης (SDA) διαπιστώνεται ότι, κατά την περίοδο 200-2010, το 83,67% των παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας εμφανίζουν αύξηση του ακαθάριστου προϊόντος τους. Οι σημαντικότερες αυξήσεις παρατηρούνται σε κλάδους του τριτογενούς τομέα, όπως οι λοιπές επιχειρηματικές δραστηριότητες, η διαχείριση ακίνητης περιουσίας και το λιανικό εμπόριο. Από την εξέταση της μεταβολής των δύο παραγόντων διαπιστώνεται ότι η επίδραση των τεχνολογικών συντελεστών στην αύξηση του συνολικού ακαθάριστου προϊόντος παρουσιάζεται ασθενέστερη σε σύγκριση με την επίδραση της τελικής ζήτησης. Οι κλάδοι που επιδρούν θετικά στη μεταβολή της συνολικής παραγωγής, λόγω της μεταβολής των τεχνολογικών συντελεστών, είναι λιγότεροι, σε αριθμό, από τους κλάδους που συμβάλλουν στην αύξηση του συνολικού ακαθάριστου προϊόντος, λόγω της μεταβολής της τελικής ζήτησης.

Τα αποτελέσματα της Αριστερής Αιτιολογικής Μήτρας δείχνουν ότι για ένα σημαντικό αριθμό κλάδων (18 στους 49 κλάδους) οι επιδράσεις της τελικής ζήτησης ολοένα και εσωτερικεύονται για καθένα από τους κλάδους αυτούς, ενώ για τους μισούς σχεδόν κλάδους παρατηρούνται αυξημένες επιδράσεις στο προϊόν τους που προκαλούνται από την τελική ζήτηση στους υπόλοιπους κλάδους.

Από τα αποτελέσματα των δύο παραπάνω μεθόδων και τα στοιχεία που προκύπτουν από τους πολλαπλασιαστές και τους δείκτες διασποράς και μεταβλητότητας, διαπιστώνεται ότι τα τελευταία χρόνια αναδεικνύονται νέοι κλάδοι με ηγετικό ρόλο που ανήκουν στον τριτογενή τομέα (π.χ. τηλεπικοινωνίες), ενώ δραστηριότητες του δευτερογενή τομέα (π.χ. παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών) φαίνεται να χάνουν τη δυναμική που είχαν αναπτύξει τα προηγούμενα χρόνια.

Σε γενικές γραμμές, γίνεται φανερό ότι, κατά την περίοδο 2000-2010, ένα μέρος των παραγωγικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας έχουν υποστεί, ως ένα βαθμό, μεταβολές στη διάρθρωση τους. Με βάση τις σημερινές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί και με δεδομένη την οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, απώτερος στόχος θα πρέπει να είναι η παραγωγική ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας μέσω του διαρθρωτικού και τεχνολογικού μετασχηματισμού του παραγωγικού συστήματος της χώρας με σκοπό τη δημιουργία μιας ισχυρής, ανταγωνιστικής και βιώσιμης οικονομίας. Η κατανομή των πόρων πρέπει να εστιαστεί στην ανάπτυξη των ηγετικών κλάδων και των κλάδων που δημιουργούν τα μεγαλύτερα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα. Οι συγκεκριμένοι κλάδοι πρέπει να αποτελέσουν μεταβλητές απόφασης στο σχεδιασμό κατάλληλων πολιτικών, έτσι ώστε μέσα από την ενίσχυση των αλληλεξαρτήσεων των κυρίαρχων κλάδων, σε πρώτη φάση, να τεθούν οι βάσεις για τη δημιουργία και τη διατήρηση ενός ισχυρού παραγωγικού ιστού που θα έχει σαν απώτερο στόχο την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και την έξοδο από την κρίση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), Πίνακες εισροών – εκροών 2000 και 2010, <http://www.statistics.gr>

Λίβας, Π. 1994, *Ανάλυση Εισροών – Εκροών*, Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα-Πειραιάς.

Πνευματικός, Τ. 2017, 'Διαρθρωτικές μεταβολές και περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα: Μεθοδολογία αξιολόγησης και εμπειρική διερεύνηση', Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.

Πολύζος, Σ. 2011, *Περιφερειακή Ανάπτυξη*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Φίλης, Γ. 2006, 'Στοχαστικές Διαδικασίες', Σημειώσεις μαθήματος, Πολυτεχνείο Κρήτης

- Allaudin, M. 1986, 'Identification of key sectors in the Bangladesh economy: a linkage analysis approach', *Applied Economics*, 18(4), pp. 421-442.
- Augustinovic, M. 1970, 'Methods of international and intertemporal comparison of structure', in A.P. Carter and A. Brody (eds.), *Contributions to input-output analysis*, North-Holland, Amsterdam, pp. 249-269.
- Chenery, H.B., Shishido, S. and Watanabe, T. 1962, 'The pattern of Japanese growth, 1914-1954', *Econometrica*, 30(1), pp. 98-139.
- Chenery, H.B. and Watanabe, T. 1958, 'International comparisons of the structure of production', *Econometrica*, 26(4), pp. 487-521.
- Dietzenbacher, E. and Los, B. 1998, 'Structural decomposition techniques: sense and sensitivity', *Economic Systems Research*, 10(4), pp. 307-324.
- Feldman, S.J., McClain, D. and Palmer, K. 1987, 'Sources of structural change in the United States, 1963-78: an input-output perspective', *Review of Economics and Statistics*, 69(3), pp. 503-510.
- Hirschman, A.O. 1958, *The strategy of economic development*, Yale University Press, New Haven.
- Jackson, R.W., Rogerson, P., Plane, D. and O'Huallachain, B. 1990, 'A causative matrix approach to interpreting structural change', *Economic Systems Research*, 2(3), pp. 259-269.
- Korres, G.M., 1996, 'Sources of structural change: an input-output decomposition analysis for Greece', *Applied Economics Letters*, 3(11), pp. 707 - 710.
- Kubo, Y. and Robinson, S. 1984, 'Sources of industrial Growth and Structural Change. A Comparative Analysis of Eight Countries', Proceedings of the Seventh International Conference on Input-Output Techniques, United Nations, New York, pp. 233-254.
- Lipstein, B. 1968, 'Test marketing: a perturbation in the market place', *Management Science*, 14(8), pp. B437- B448.
- Miller, R. and Blair, P. 2009, *Input-output analysis, foundations and extensions*, 2nd edition, Cambridge University Press, New York.
- Miller, R.E. and Shao, G. 1994, 'Structural change in the U.S. multiregional economy', *Structural Change and Economic Dynamics*, 5(1), pp. 41-72.
- Nijhowne, S., Gribble, S., Hamilton, K. and Syed, A. 1984, 'Structural Change in the Canadian Economy 1961-1971', Proceedings of the Seventh International Conference on Input- Output Techniques, United Nations. New York, pp. 297-332.
- Plane, D.A. and Rogerson, P.A. 1986, 'Dynamic flow modeling with interregional dependency effects: an application to structural change in the U.S. migration system', *Demography*, 23(1), pp. 91-104.
- Pnevmatikos, T., Niavis, S. and Polyzos, S. 2013, 'Regional multipliers and economic crisis: the case of Greek economy', *Management of International Business and Economic Systems (MIBES) Transactions International Journal*, 7, pp. 79-91.
- Rasmussen, P.N. 1956, *Studies in intersectoral relations*, North-Holland, Amsterdam.
- Rogerson, P.A. and Plane, D.A. 1984, 'Modeling temporal change in flow matrices', *Papers in Regional Science*, 54(1), pp. 147-164.
- Rose, A. and Casler, S. 1996, 'Input-output structural decomposition analysis: a critical appraisal', *Economic Systems Research*, 8(1), pp. 33-62.

Rose, A. and Chen, C.Y. 1991, 'Sources of change in energy use in the US economy, 1972-1982: a structural decomposition analysis', *Resources and Energy*, 13(1), pp.1-21.

Skolka, J. 1989, 'Input-output structural decomposition analysis for Austria', *Journal of Policy Modeling*, 11(1), pp. 45-66.

Syrquin, M. 1976, 'Sources of Industrial Growth and Change-An Alternative Measure', Mimeo, European Meeting of the Econometric Society, Helsinki

Vaccara, B.N. and Simon, N.W. 1968, 'Factors affecting the postwar industrial composition of real product', in J. W. Kendrick (ed.), *The industrial composition of income and product*, Columbia University Press, New York, pp. 19-66.

Παράρτημα

Πίνακας 1: Αποτελέσματα Ανάλυσης Αποδόμησης (SDA) και Αριστερής Αιτιολογικής Μήτρας (Left Causative Matrix)

α/α	Ονομασία κλάδου	Μέθοδος Ανάλυσης Αποδόμησης			Μέθοδος Αιτιολογικής Μήτρας		
		Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής των τεχν. συντελεστών (σε εκ. €)	Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής της τελικής ζήτησης (σε εκ. €)	Συνολική μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος (σε εκ. €)	Στοιχεία διαγωνίου	Συνολικά αθροίσματα γραμμών	Αθροίσματα γραμμών εκτός κύριας διαγωνίου
1	Γεωργία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	-3446,97	2126,17	-1320,81	0,90	0,83	-0,07
2	Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	-199,00	-61,27	-260,27	0,79	0,70	-0,08
3	Αλιεία και συναφείς δραστηριότητες	-156,02	402,28	246,25	0,93	0,92	-0,01
4	Εξόρυξη και λατόμηση	-4411,34	8851,75	4440,41	0,99	0,52	-0,47
5	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού	-2974,00	8808,42	5834,42	1,03	0,94	-0,08
6	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας και δερμάτινων ειδών	-573,31	-1897,32	-2470,63	1,07	1,07	0,01
7	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό	-2,85	179,12	176,27	1,15	1,14	-0,01
8	Παραγωγή χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	-393,10	464,33	71,23	0,94	0,89	-0,05
9	Εκδόσεις, εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων εγγραφής ήχου και εικόνας και μέσων πληροφορικής	2175,62	2047,45	4223,07	1,12	1,34	0,22
10	Παραγωγή οπτάνθρακα (κόκ) και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	-810,67	11556,56	10745,89	1,03	0,77	-0,26
11	Παραγωγή χημικών ουσιών και φαρμακευτικών προϊόντων	210,00	5599,68	5809,68	0,98	1,11	0,13
12	Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ)	-144,49	580,34	435,85	0,93	0,95	0,02
13	Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	-1324,69	1000,19	-324,51	1,01	0,93	-0,08

α/α	Ονομασία κλάδου	Μέθοδος Ανάλυσης Αποδόμησης			Μέθοδος Αιτιολογικής Μήτρας		
		Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής των τεχν. συντελεστών (σε εκ. €)	Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής της τελικής ζήτησης (σε εκ. €)	Συνολική μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος (σε εκ. €)	Στοιχεία διαγωνίου	Συνολικά αθροίσματα γραμμών	Αθροίσματα γραμμών εκτός κύριας διαγωνίου
14	Παραγωγή βασικών μετάλλων	521,46	1960,05	2481,51	0,96	1,03	0,08
15	Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	-249,25	1843,96	1594,71	0,73	0,74	0,01
16	Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	281,34	-1361,97	-1080,63	1,06	1,10	0,04
17	Κατασκευή ηλεκτρικού εξοπλισμού	-495,62	970,59	474,97	0,97	0,94	-0,03
18	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	-1526,90	1238,43	-288,48	0,86	0,77	-0,09
19	Κατασκευή αυτοκινήτων οχημάτων	-490,64	-1241,41	-1732,05	0,99	0,94	-0,05
20	Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	-145,51	3759,95	3614,44	1,06	1,05	-0,01
21	Κατασκευή επίπλων και λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	471,31	-166,03	305,28	1,07	1,10	0,03
22	Παροχή ηλεκ. ρεύματος, φυσ. αερίου, ατμού και κλιματισμού	521,16	5837,64	6358,80	1,01	0,94	-0,07
23	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	20,24	294,94	315,18	1,18	1,17	-0,01
24	Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων, ανάκτηση υλικών και δραστηριότητες εξυγίανσης	698,11	1424,71	2122,82	1,04	1,08	0,04
25	Κατασκευές	-277,38	5809,19	5531,81	0,94	0,83	-0,11
26	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο - επισκευή αυτοκινήτων	-385,04	2214,28	1829,24	0,96	0,89	-0,07
27	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο αυτοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	1976,98	9934,71	11911,69	0,85	1,21	0,35
28	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	286,89	5203,13	5490,01	0,93	0,96	0,04

Αξιολόγηση Διαρθρωτικών Μεταβολών στους Παραγωγικούς Κλάδους μίας Οικονομίας

α/α	Όνομασία κλάδου	Μέθοδος Ανάλυσης Αποδόμησης			Μέθοδος Αιτιολογικής Μήτρας		
		Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής των τεχν. συντελεστών (σε εκ. €)	Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής της τελικής ζήτησης (σε εκ. €)	Συνολική μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος (σε εκ. €)	Στοιχεία διαγωνίου	Συνολικά αθροίσματα γραμμών	Αθροίσματα γραμμών εκτός κύριας διαγωνίου
29	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	-220,76	5084,36	4863,60	0,94	0,93	0,00
30	Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	-35,70	7789,34	7753,65	0,95	0,96	0,01
31	Αεροπορικές μεταφορές	-9,78	1263,16	1253,39	0,78	0,80	0,02
32	Βοηθητικές και συναφείς προς τις μεταφορές δραστηριότητες	1388,02	4474,56	5862,58	0,93	1,04	0,11
33	Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	1973,32	5997,16	7970,48	0,88	1,15	0,27
34	Ξενοδοχεία και εστιατόρια	960,97	2320,51	3281,48	1,16	1,27	0,11
35	Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	1770,46	3647,95	5418,41	0,99	1,15	0,16
36	Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	543,86	414,60	958,46	0,99	1,06	0,07
37	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα ταμεία συντάξεων	3023,77	1018,64	4042,41	0,90	1,35	0,45
38	Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	307,37	881,58	1188,95	1,00	1,06	0,06
39	Δραστηριότητες συναφείς με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και τις ασφαλιστικές υπηρεσίες	494,58	-766,04	-271,45	1,03	1,17	0,14
40	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	-44,71	14857,46	14812,74	1,00	0,68	-0,32
41	Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	8334,08	7046,41	15380,49	0,85	1,60	0,76
42	Έρευνα και ανάπτυξη	410,21	447,69	857,91	0,85	0,89	0,05
43	Ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού	13,11	695,00	708,12	1,14	1,05	-0,09
44	Δημόσια διοίκηση - άμυνα -υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	-413,52	7978,99	7565,47	1,03	1,03	0,00
45	Εκπαίδευση	-61,69	5130,11	5068,42	0,97	0,96	0,00

α/α	Όνομασία κλάδου	Μέθοδος Ανάλυσης Αποδόμησης			Μέθοδος Αιτιολογικής Μήτρας		
		Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής των τεχν. συντελεστών (σε εκ. €)	Μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος λόγω μεταβολής της τελικής ζήτησης (σε εκ. €)	Συνολική μεταβολή του ακαθάριστου προϊόντος (σε εκ. €)	Στοιχεία διαγωνίου	Συνολικά αθροίσματα γραμμών	Αθροίσματα γραμμών εκτός κύριας διαγωνίου
46	Υγεία και κοινωνική μέριμνα	-39,56	8683,87	8644,31	0,96	0,98	0,01
47	Δραστηριότητες οργανώσεων	-18,05	2621,79	2603,74	0,87	0,87	0,00
48	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	-24,78	1422,34	1397,56	1,11	1,10	0,00
49	Ιδιωτικά νοικοκυριά με οικιακό προσωπικό και παραγωγή αγαθών για ίδια χρήση	0,79	837,05	837,84	1,00	1,00	0,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (ιδία επεξεργασία)

Πίνακας 2: Δείκτες Διασποράς, Μεταβλητότητας και Πολλαπλασιαστές Προϊόντος και Απασχόλησης

α/ α	Όνομασία κλάδου	Δείκτης Δυναμικής Διασποράς (Uj)		Δείκτης Ευαισθησίας Διασποράς (Ui)		Δείκτης Κάθετης Μεταβλητότητας (Vj)		Δείκτης Οριζόντιας Μεταβλητότητας (Vi)		Πολλαπλασιαστής προϊόντος		Πολλαπλασιαστής απασχόλησης	
		2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010
1	Γεωργία, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	1,05	1,08	1,25	1,05	0,78	0,82	0,73	0,84	1,53	1,64	71,58	59,94
2	Δασοκομία, υλοτομία και συναφείς δραστηριότητες	0,75	0,97	0,81	0,72	0,98	0,89	0,95	1,04	1,09	1,47	21,14	43,09
3	Αλιεία και συναφείς δραστηριότητες	0,92	0,95	0,72	0,68	0,90	0,86	1,02	1,02	1,35	1,44	18,06	17,42
4	Εξόρυξη και λατόμηση	0,75	0,73	1,98	1,39	0,97	0,96	0,68	0,74	1,10	1,10	4,56	2,15
5	Παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού	1,31	1,14	1,02	0,86	0,84	0,79	0,82	0,90	1,92	1,73	34,82	19,88
6	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας και δερμάτινων ειδών	1,00	0,83	0,87	0,80	0,94	0,94	1,01	0,96	1,46	1,27	22,10	10,30
7	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό	1,31	1,11	0,95	0,92	0,89	0,96	1,05	1,05	1,91	1,68	45,80	27,93
8	Παραγωγή χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	1,06	1,02	1,12	0,97	0,98	0,92	0,96	0,94	1,54	1,55	9,84	7,15
9	Εκδόσεις, εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων εγγραφής ήχου και εικόνας και μέσων πληροφορικής	1,19	0,90	0,86	1,10	0,78	0,82	0,91	0,78	1,74	1,52	30,28	10,86
10	Παραγωγή οπτάνθρακα (κώκ) και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	1,20	1,16	1,50	1,32	0,89	0,86	0,70	0,75	1,76	1,76	5,39	3,85
11	Παραγωγή χημικών ουσιών και φαρμακευτικών προϊόντων	0,91	0,87	1,25	1,29	0,95	0,93	0,82	0,77	1,34	1,33	7,76	4,70
12	Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ)	1,02	1,06	0,84	0,83	0,84	0,82	0,93	0,92	1,49	1,62	11,95	10,49
13	Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	1,15	1,06	0,96	0,83	0,87	0,86	0,96	0,98	1,68	1,62	15,99	12,77
14	Παραγωγή βασικών μετάλλων	1,27	1,25	1,53	1,59	0,86	0,82	0,87	0,82	1,86	1,90	8,96	7,91
15	Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	0,90	1,32	1,06	0,95	0,89	0,82	0,81	0,89	1,32	2,01	13,07	15,10
16	Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	0,77	0,68	0,79	0,82	0,97	0,99	0,95	0,89	1,12	1,04	4,02	1,50
17	Κατασκευή ηλεκτρικού εξοπλισμού	0,99	0,97	0,82	0,74	0,86	0,84	0,94	0,95	1,45	1,47	8,04	7,34

α/ α	Όνομασία κλάδου	Δείκτης Δυναμικής Διασποράς (Uj)		Δείκτης Ευαισθησίας Διασποράς (Ui)		Δείκτης Κάθετης Μεταβλητότη ας (Vj)		Δείκτης Οριζόντιας Μεταβλητότη ας (Vi)		Πολλαπλασιασ τής προϊόντος		Πολλαπλασιασ τής απασχόλησης	
		2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010
18	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	0,82	0,92	0,89	0,76	0,92	0,85	0,88	0,93	1,20	1,39	7,85	8,40
19	Κατασκευή αυτοκινήτων οχημάτων	0,75	0,72	0,77	0,70	0,97	0,96	0,95	0,98	1,09	1,10	2,12	2,04
20	Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,74	0,67	0,72	0,69	0,96	0,99	0,98	0,98	1,09	1,02	8,44	2,08
21	Κατασκευή επίπλων και λοιπές βιομηχανίες μ.α.κ.	0,96	0,87	0,79	0,79	0,85	0,87	0,94	0,92	1,41	1,32	22,41	16,57
22	Παροχή ηλεκ. ρεύματος, φυσ. αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,89	1,11	1,22	1,27	0,87	0,84	0,77	0,86	1,45	1,69	11,39	5,20
23	Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	1,10	0,91	0,73	0,72	0,79	0,86	0,97	0,97	1,61	1,38	20,84	12,55
24	Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων, ανάκτηση υλικών και δραστηριότητες εξυγίανσης	1,00	0,92	0,77	0,79	0,84	0,85	0,95	0,92	1,46	1,39	30,51	11,31
25	Κατασκευές	1,22	1,31	1,18	1,03	0,76	0,76	0,76	0,84	1,78	2,00	23,01	20,49
26	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο - επισκευή αυτοκινήτων	0,93	0,94	1,00	0,91	0,87	0,85	0,82	0,85	1,36	1,42	28,97	18,62
27	Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο αυτοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	1,10	1,15	1,46	1,75	0,85	0,81	0,69	0,64	1,43	1,75	16,19	12,30
28	Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	1,12	1,03	1,25	1,24	0,84	0,81	0,74	0,73	1,46	1,57	53,43	40,97
29	Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	1,11	1,16	0,89	0,84	0,79	0,77	0,88	0,90	1,63	1,76	40,89	19,15
30	Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	1,13	1,14	0,72	0,70	0,81	0,79	0,98	0,97	1,65	1,73	10,15	6,79
31	Αεροπορικές μεταφορές	1,02	1,27	0,76	0,74	0,82	0,74	0,95	0,95	1,49	1,93	12,95	9,57
32	Βοηθητικές και συναφείς προς τις μεταφορές δραστηριότητες	0,89	0,92	1,21	1,32	0,93	0,89	0,83	0,77	1,30	1,40	15,25	8,35
33	Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	0,93	1,08	1,28	1,58	0,96	0,73	0,82	0,77	1,36	1,64	15,17	8,26
34	Ξενοδοχεία και εστιατόρια	1,14	0,94	0,89	1,01	0,78	0,84	0,88	0,81	1,66	1,43	27,94	21,22
35	Ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες	0,96	1,02	0,78	0,95	0,89	0,92	0,99	0,93	1,41	1,55	24,87	12,29
36	Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες	0,99	0,95	0,80	0,84	0,86	0,86	0,96	0,91	1,44	1,45	23,08	18,10

Αξιολόγηση Διαρθρωτικών Μεταβολών στους Παραγωγικούς Κλάδους μίας Οικονομίας

α/ α	Όνομασία κλάδου	Δείκτης Δυναμικής Διασποράς (Uj)		Δείκτης Ευαισθησίας Διασποράς (Ui)		Δείκτης Κάθετης Μεταβλητότη τας (Vj)		Δείκτης Οριζόντιας Μεταβλητότη τας (Vi)		Πολλαπλασιασ τής προϊόντος		Πολλαπλασιασ τής απασχόλησης	
		2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010
37	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα ταμεία συντάξεων	0,86	0,92	1,29	1,68	0,93	0,88	0,75	0,65	1,25	1,40	12,70	10,23
38	Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,14	1,04	0,77	0,78	0,83	0,82	1,00	0,92	1,67	1,59	29,65	12,56
39	Δραστηριότητες συναφείς με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και τις ασφαλιστικές υπηρεσίες	1,00	1,03	0,88	0,95	0,86	0,92	0,93	0,94	1,47	1,56	12,19	18,54
40	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,84	0,81	1,70	1,46	0,91	0,91	0,64	0,67	1,23	1,23	3,09	2,31
41	Άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες	1,03	1,21	2,11	2,74	0,72	0,87	0,64	0,57	1,51	1,84	29,65	17,66
42	Έρευνα και ανάπτυξη	1,00	1,17	0,73	0,78	0,87	0,82	1,03	1,01	1,46	1,78	29,04	13,95
43	Ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού	1,20	0,99	0,90	0,82	0,79	0,84	0,91	0,92	1,75	1,51	14,59	8,64
44	Δημόσια διοίκηση - άμυνα - υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,03	0,94	0,70	0,66	0,83	0,83	1,01	1,00	1,50	1,42	24,00	19,65
45	Εκπαίδευση	0,77	0,76	0,71	0,68	0,95	0,93	0,98	0,98	1,12	1,16	36,36	27,61
46	Υγεία και κοινωνική μέριμνα	1,10	1,08	0,71	0,68	0,80	0,79	1,00	0,98	1,61	1,64	37,78	22,04
47	Δραστηριότητες οργανώσεων	1,21	1,36	0,72	0,69	0,76	0,71	0,98	0,99	1,77	2,06	20,82	15,27
48	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0,93	0,81	0,69	0,66	0,86	0,90	1,00	1,00	1,36	1,23	23,60	18,34
49	Ιδιωτικά νοικοκυριά με οικιακό προσωπικό και παραγωγή αγαθών για ίδια χρήση	0,68	0,66	0,68	0,66	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	67,71	56,81

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (ιδία επεξεργασία)

Αξιολόγηση των Προγραμμάτων Προσαρμογής για την αντιμετώπιση της Ελληνικής Κρίσης: Καταπολέμηση αιτιών ή συμπτωμάτων;⁵

Άγγελος Κότιος

Καθηγητής Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών και Αναπτυξιακών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Γεώργιος Γαλανός

Επικ. Καθηγητής Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μανώλης Κουτουλάκης

Υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Πειραιώς

Εισαγωγή

Παρά την επταετή εφαρμογή τριών προγραμμάτων προσαρμογής για την αντιμετώπιση της κρίσης δημόσιου χρέους, η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να βρίσκεται σε μια παρατεταμένη ύφεση και να αντιμετωπίζει προβλήματα ανταγωνιστικότητας, πολιτικής σταθερότητας και κοινωνικής συνοχής. Συγχρόνως, η πολιτική δημοσιονομικής προσαρμογής δεν επίλυσε το αρχικό πρόβλημα του δημόσιου χρέους. Αντιθέτως, όπως δείχνουν και τα πρόσφατα στοιχεία η ικανότητα της χώρας να εξυπηρετήσει το χρέος της έχει επιδεινωθεί.

Από την εμφάνιση της κρίσης στα τέλη του 2009, ο επιστημονικός και πολιτικός διάλογος για το ελληνικό πρόβλημα εστίασε, κυρίως, στην ερμηνεία της κρίσης δημόσιου χρέους, στις επιπτώσεις της κρίσης και της εφαρμοσμένης πολιτικής προσαρμογής, στα λάθη και στις παραλήψεις κατά την εφαρμογή της, καθώς και στις διεθνείς πτυχές της. Μετά την έξοδο από την κρίση των υπολοίπων τριών χωρών που εφαρμόσαν προγράμματα προσαρμογής (Ιρλανδία, Πορτογαλία, Κύπρος) τέθηκε εντονότερα το ερώτημα, εάν η συνέχιση του ελληνικού προβλήματος οφείλεται πρωτίστως στις εσωτερικές πολιτικές και κοινωνικές δυναμικές που ανθίστανται στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις και προσαρμογές ή στο λανθασμένο μίγμα οικονομικής πολιτικής που εφαρμόστηκε μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα με την άποψη των δανειστών και των εκπροσώπων των οικονομικών της προσφοράς, η συνέχιση της κρίσης οφείλεται στην ανικανότητα της Ελλάδας να εφαρμόσει με συνέπεια τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και να δημιουργήσει ένα φιλικό επενδυτικό περιβάλλον, μειώνοντας τον κρατικό παρεμβατισμό και δημιουργώντας συνθήκες δημοσιονομικής σταθερότητας μέσω της μείωσης των κρατικών δαπανών και της αύξησης των φορολογικών και λοιπών εσόδων του κράτους.

Για τους εκπροσώπους της κεϋνσιανής σχολής σκέψης, η παράταση της ύφεσης και η μη επίλυση του δημοσιονομικού προβλήματος, οφείλεται στην πτώση της εσωτερικής ζήτησης που επέφερε η πολιτική της δημοσιονομικής λιτότητας και η εσωτερική υποτίμηση, όπως αυτή υλοποιήθηκε με περικοπές μισθών και συντάξεων, καθώς και μέσω της μείωσης των τιμών. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η συνέχιση της κρίσης οφείλεται στον φαύλο κύκλο της ύφεσης που προκάλεσε η αιφνίδια και

⁵ Angelos Kotios, George Galanos and Manolis Koutoulakis (2017) " How Greece's Systemic Weaknesses Limited the Effectiveness of the Adjustment Programmes" ZBW – *Intereconomics* 2017/5, Leibniz Information Centre for Economics, pag. 293-301. (Απόδοση στα ελληνικά: Μανώλης Κουτουλάκης)

ισχυρή πολιτική λιτότητας και η παντελής απουσία μέτρων αντικυκλικής πολιτικής μέσω της τόνωσης της ζήτησης και των επενδύσεων.

Υπάρχει όμως και μία τρίτη άποψη, θα την ονομάζαμε διαρθρωτική, η οποία χωρίς να απορρίπτει πλήρως τα επιχειρήματα των δύο παραπάνω κυρίαρχων απόψεων, θεωρεί ότι η μέχρι τώρα πολιτική προσαρμογής και η σχετική συζήτηση εστιάζει, κυρίως, στα συμπτώματα της κρίσης και όχι στα γενεσιουργά της αίτια, τα οποία είναι διαρθρωτικής φύσεως και τα οποία σε μεγάλο βαθμό εξακολουθούν να υφίστανται και να εμποδίζουν την έξοδο της χώρας από την κρίση και τη διεθνή εποπτεία. Στον πυρήνα της τρίτης αυτής άποψη βρίσκεται η θέση ότι το δημοσιονομικό χρέος, όπως και τα χρόνια εξωτερικά ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας, δεν είναι αίτια, αλλά συμπτώματα μιας μη ανταγωνιστικής οικονομίας και ενός ιδιότυπου συστήματος οργάνωσης και λειτουργίας της ελληνικής οικονομίας, όπου κυρίαρχος είναι ο ρόλος του κρατικού παρεμβατισμού, υπέρ της εξυπηρέτησης οργανωμένων συμφερόντων.

Κεντρικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των διαρθρωτικών και θεσμικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας και το κατά πόσο αυτές ελήφθησαν υπόψη στο σχεδιασμό και εφαρμογή της πολιτικής συνοχής ή/και κατά πόσο αυτές οι διαρθρωτικές αδυναμίες επηρέασαν την αποτελεσματικότητα των πολιτικών και δράσεων προσαρμογής. Επιπροσθέτως, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξεταστεί κατά πόσο οι ως άνω αδυναμίες, ως γενεσιουργά αίτια της κρίσης, αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά από την εφαρμοσθείσα πολιτική προσαρμογής 2010-2016.

Στην επόμενη ενότητα 2 παρουσιάζονται συνοπτικά οι στόχοι, τα μέσα και τα αποτελέσματα της οικονομικής πολιτικής των προγραμμάτων προσαρμογής με σκοπό να αξιολογηθεί η εσωτερική συνοχή και αποτελεσματικότητα της πολιτικής αυτής. Εν συνεχεία, στην ενότητα 3 η ανάλυση εστιάζει στις διαρθρωτικές και συστημικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και εξετάζεται η σημασία τους πριν και μετά την κρίση. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας, σε ατέλειες, κενά και δυσλειτουργίες του ελληνικού οικονομικού συστήματος καθώς και σε ορισμένες χρόνιες παθογένειες του ελληνικού δημοσιονομικού συστήματος. Στην τελευταία ενότητα 4 συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της ανάλυσης.

Η πολιτική προσαρμογής στην Ελλάδα: στόχοι, μέσα και αποτελέσματα

Κατά την έναρξη των προγραμμάτων προσαρμογής η διάγνωση της ελληνικής οικονομίας κατέγραφε υψηλό δημόσιο χρέος, συσσωρευμένα προβλήματα ανταγωνιστικότητας, ένα διογκωμένο, αναποτελεσματικό κρατικό τομέα, καθώς και ακαμψίες και στρεβλώσεις στο σκέλος της προσφοράς και ειδικότερα στις αγορές εργασίες, χρήματος, αγαθών και υπηρεσιών (Κότιος 2011, Athanoglou/Backinezos/Georgiou 2010, Sklias/Roukanas 2012, Galenianos 2015). Χαρακτηριστική έκφραση των παραπάνω προβλημάτων ήταν η παγίωση των λεγόμενων δίδυμων ελλειμμάτων, δηλαδή των ελλειμμάτων του δημόσιου προϋπολογισμού και των ελλειμμάτων του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών, τα οποία καθ' όλη τη δεκαετία του 2000 βάδιζαν παράλληλα. Συνεπώς, μία συνολική παρέμβαση εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας όφειλε να συμβάλει αφενός στην δημοσιονομική εξυγίανση και αφετέρου στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ώστε να επέλθουν η εσωτερική και εξωτερική ισορροπία.

Με βάση τα παραπάνω τόσο το πρώτο, όσο και τα επόμενα δύο προγράμματα προσαρμογής έθεσαν, ως βραχυπρόθεσμους στόχους:

- Την αποκατάσταση της δημοσιονομικής ισορροπίας.
- Τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και τη ρευστότητα της οικονομίας.

Ως μεσοπρόθεσμοι και μακροπρόθεσμοι στόχοι ετέθησαν:

- Η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και η διασφάλιση της εξυπηρέτησης του χρέους,
- η βελτίωση ανταγωνιστικότητας ελληνικής οικονομίας, και
- η αποκατάσταση των εξωτερικών ανισορροπιών.

Ως κύρια μέσα της οικονομικής πολιτικής για την επίτευξη των παραπάνω στόχων επελέγησαν δέσμες μέτρων των κάτωθι κατηγοριών παρέμβασης:

- Η μείωση των δαπανών και η αύξηση των φορολογικών εσόδων του δημόσιου και η σταδιακή αύξηση των πρωτογενών πλεονασμάτων.
- Η εσωτερική υποτίμηση με μείωση αμοιβών εργασίας, κερδών και άλλων εισοδημάτων, με απώτερο στόχο τη μείωση της εσωτερικής κατανάλωσης και των τιμών των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, ώστε να προωθηθούν η αύξηση των εξαγωγών και η υποκατάσταση των εισαγωγών.
- Το άνοιγμα των αγορών αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και εργασίας, και ένα ευρύ φάσμα αλλαγών και μεταρρυθμίσεων στο δημόσιο τομέα, οι οποίες ονομάστηκαν διαρθρωτικές αλλαγές. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε εξ αρχής στην απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και στον περιορισμό του ρόλου των εργατικών συνδικάτων.
- Ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων κρατικών επιχειρήσεων και λοιπής δημόσιας περιουσίας.

Οι στόχοι και τα μέσα των προγραμμάτων προσαρμογής προσδιορίζουν τη φιλοσοφία της οικονομικοπολιτικής παρέμβασης, που ακολουθεί την παραδοσιακή συνταγή του ΔΝΤ, αλλά και προσαρμόζεται στο πλαίσιο των θεσμικών και πραγματικών περιορισμών της Ευρωζώνης, εντός της οποίας ένα κράτος μέλος δεν διαθέτει τα μέσα για μία επεκτατική πολιτική στήριξης της ζήτησης και των επενδύσεων μέσω πολιτικών κεϋνσιανού τύπου (Κότιος 2000, Kotios/Roukanas 2013).

Συνεπώς, η οικονομική πολιτική των Μνημονίων είναι μία πολιτική περιορισμού της συνολικής ζήτησης, με παράλληλη ενίσχυση των μηχανισμών και λειτουργιών της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς, δηλαδή ακολουθεί τη φιλοσοφία των «Οικονομικών της Προσφοράς» (Supply Side Economics) της νεότερης φιλελεύθερης παράδοσης (Papadimitriou/Nikiforos/Zezza 2013).

Σύμφωνα με τις προβλέψεις των προγραμμάτων προσαρμογής η υφεσιακή επίδραση της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής θα ήταν προσωρινή, μιας και σταδιακά θα επενεργούσαν αντικυκλικά, δηλαδή στην κατεύθυνση της οικονομικής μεγέθυνσης, δυναμικές όπως:

- Η εμφάνιση των λεγόμενων «μη κεϋνσιανών» αναπτυξιακών επιδράσεων (Alesina/Favero/Giavazzi 2012, Papadimitriou/Nikiforos/Zezza 2013), μέσω της αύξησης της καταναλωτικής ζήτησης λόγω της προσδοκώμενης μελλοντικής μείωσης της φορολογίας, η οποία θα ακολουθούσε μετά την επίτευξη της δημοσιονομικής προσαρμογής, καθώς και μέσω της αύξησης των επενδύσεων λόγω μείωσης του δημόσιου χρέους και, συνεπώς, των επιτοκίων δανεισμού (confidence effect) για καταναλωτικά, στεγαστικά και επιχειρηματικά δάνεια. Παράλληλα, η μείωση της συνολικής κατανάλωσης θα επέτρεπε την αύξηση των συνολικών αποταμιεύσεων και των επενδύσεων.
- Η αύξηση της εξωτερικής ζήτησης και των εξαγωγών μετά τη μείωση των τιμών των εξαγωγών λόγω της εσωτερικής υποτίμησης, καθώς και η αύξηση της εσωτερικής ζήτησης λόγω της υποκατάστασης των εισαγωγών.
- Η αύξηση των επενδύσεων, ιδιαίτερα των άμεσων ξένων επενδύσεων, λόγω της βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος που θα επιτυγχάνονταν μέσω των ιδιωτικοποιήσεων, της απελευθέρωσης και απορρύθμισης των αγορών συντελεστών παραγωγής, αγαθών και

υπηρεσιών, καθώς και μέσω του εκσυγχρονισμού του δημόσιου τομέα και της βελτίωσης των υπηρεσιών του (Arghyrou /Kontonikas 2010).

Μετά το σκάσιμο της φούσκας του δημόσιου χρέους, όπως δείχνει και η διεθνής εμπειρία, ήταν αναμενόμενη η ύφεση της οικονομίας για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, το οποίο θα το διαδέχονταν μία περίοδος συνεχούς ανάκαμψης, που θα βελτίωνε τις συνθήκες βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους και του λόγου χρέους προς ΑΕΠ.

Η πραγματική εξέλιξη όμως δεν επαλήθευσε αυτήν την προσδοκία. Όπως φαίνεται από το Γράφημα 1, με εξαίρεση το 2014, η χώρα βίωσε μία ύφεση ισχυρότερη της αναμενόμενης, κατά τη διάρκεια της οποίας απώλεσε σωρευτικά πάνω από 25% του ΑΕΠ της, γεγονός που προκάλεσε μεγάλη αύξηση της ανεργίας και την εμφάνιση έντονων κοινωνικών προβλημάτων, ενώ παρά τις σημαντικές προσπάθειες δημοσιονομικής εξυγίανσης, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, αυξήθηκε αντί να μειωθεί. Ασφαλώς, η κατάσταση σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους δείκτες θα ήταν πολύ καλύτερη εάν η ελληνική οικονομία ανέκαμπτε ταχύτερα και σύμφωνα με τις αρχικές υποθέσεις εργασίας αναφορικά με τις αναπτυξιακές δυναμικές της πολιτικής προσαρμογής. Η μη εμφάνιση των αναπτυξιακών επιδράσεων δύναται να οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα στην πολιτική και μακροοικονομική αστάθεια και αβεβαιότητα, σε συστημικούς κινδύνους όπως το GREXIT, σε καθυστερήσεις στις ιδιωτικοποιήσεις και στις μεταρρυθμίσεις και σε αρνητικούς εξωτερικούς παράγοντες. Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, για πολλούς η παρατεταμένη ύφεση οφείλεται στη ραγδαία συρρίκνωση της εσωτερικής ζήτησης η οποία προκλήθηκε από τη δραστική δημοσιονομική λιτότητα και τη μείωση των πραγματικών αμοιβών εργασίας. Έτσι, η δημοσιονομική λιτότητα με τους υψηλότερους του αναμενόμενου πολλαπλασιαστές έθεσε σε κίνηση έναν υφεσιακό φαύλο κύκλο, όπου η μείωση των κρατικών δαπανών και η αύξηση των φόρων μειώνουν σημαντικά τη συνολική ζήτηση και παραγωγή και συνολικά το ΑΕΠ, γεγονός που επιδεινώνει τη δημοσιονομική κατάσταση και προκαλεί τη λήψη νέων μέτρων λιτότητας που τροφοδοτούν τη συνέχιση του φαύλου κύκλου. Από την άλλη, σημαντική ήταν και η επίδραση στη συνολική ζήτηση και της εσωτερικής υποτίμησης, δηλαδή της μείωσης των πραγματικών αμοιβών εργασίας, η οποία προκάλεσε μείωση των διαθέσιμων εισοδημάτων και επέδρασε θετικά στην αύξηση της ανεργίας, αντί στη μείωσή της (βλέπε Γραφήματα 2 και 3). Όπως δείχνει και σχετική έρευνα (Heimberger 2015), στην ΕΕ όσο μεγαλύτερη ήταν η πτώση των πραγματικών μισθών, τόσο μεγαλύτερη η πτώση της εσωτερικής ζήτησης και κατά συνέπεια, όσο μεγαλύτερη η πτώση των πραγματικών αμοιβών εργασίας, τόσο υψηλότερη ήταν η ανεργία.

Ως προς το δεύτερο μεσο-μακροπρόθεσμο στρατηγικό στόχο της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας της χώρας, τα στοιχεία που παρατίθενται στο σημείο αυτό από σχετικές έρευνες (Kyrkilis/Hazakis 2014) και τις ετήσιες εκθέσεις του World Economic Forum δείχνουν ότι και ο στόχος αυτός, παρά τη δραστική εσωτερική υποτίμηση, εξακολουθεί να απέχει από την πραγμάτωσή του. Όπως φαίνεται και από το Γράφημα 10 μεταξύ των ετών 2005 και 2016 επιδεινώθηκε η ανταγωνιστική θέση της χώρας, καταλαμβάνοντας πλέον το 2016 την 86η θέση ανάμεσα σε 138 χώρες, ενώ το 2008/9 κατείχε την 67η θέση (ανάμεσα σε 134). Επίσης, χαρακτηριστικό είναι ότι επιδείνωση εμφανίζουν οι 10 από τους συνολικά 13 πυλώνες της ανταγωνιστικότητας της χώρας, με ιδιαίτερα δυσμενείς να είναι οι δείκτες Αποτελεσματικότητα χρηματοπιστωτικών αγορών, Μακροοικονομική σταθερότητα, Αποτελεσματικότητα αγορών εργασίας Αποτελεσματικότητα αγορών αγαθών και Θεσμοί.

Τέλος, αναφορικά με τον τρίτο στρατηγικό στόχο της αποκατάστασης της εξωτερικής ισορροπίας παρατηρείται (Γράφημα 4) ότι μετά το 2010 εξαλείφθηκαν σταδιακά τα μεγάλα εξωτερικά ελλείμματα. Μάλιστα το έτος 2015 η χώρα εμφάνισε μικρό πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Όμως, η εξέλιξη αυτή δεν οφείλετο στην αύξηση των εξαγωγών μέσω αύξησης της ανταγωνιστικότητάς ή στην υποκατάσταση των εισαγωγών, αλλά πρωτίστως στη μεγάλη μείωση των εισαγωγών, η οποία οφείλεται αποκλειστικά στην μείωση της εισαγωγικής ζήτησης λόγω της εσωτερικής υποτίμησης και της εσωτερικής ύφεσης. Επιπροσθέτως, ιδιαίτερα ανησυχητικό είναι το φαινόμενο της μείωσης των εξαγωγών σε ορισμένα έτη παρά τη σχετική ανάκαμψη του διεθνούς εμπορίου, γεγονός που υποδηλώνει μάλλον τη χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και όχι της βελτίωσής της.

Συμπερασματικά, με βάση τα ανωτέρω διαπιστώνεται ότι η οικονομική πολιτική των προγραμμάτων προσαρμογής δεν πέτυχε τους κεντρικούς στόχους που έθεσε, όπως ήταν η ανάκαμψη της οικονομίας και η διασφάλιση της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και η εξωτερική ισορροπία μέσω της αύξησης της εξωτερικής ζήτησης.

Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα κατά πόσο οι χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και ορισμένες χρόνιες παθολογίες του ελληνικού οικονομικού συστήματος συνέβαλαν στην αποτυχία επίτευξης των στρατηγικών στόχων της πολιτικής προσαρμογής και ιδιαίτερα στους στόχους της ανταγωνιστικότητας και της ανάκαμψης.

Ο ρόλος των διαρθρωτικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας

Η κυριαρχία της κατανάλωσης έναντι των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων

Η σημαντική οικονομική μεγέθυνση που παρατηρήθηκε μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ οφείλονταν πρωτίστως στην αύξηση της εσωτερικής καταναλωτικής ζήτησης, την οποία τροφοδοτούσαν οι δανειακές εισροές και τα χαμηλά πραγματικά επιτόκια. Αντιθέτως, κατά την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε μείωση των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ. Μετά την έναρξη της κρίσης και την εφαρμογή των προγραμμάτων προσαρμογής εξέλειπε η δυνατότητα εξωτερικής χρηματοδότησης της κατανάλωσης και επήλθε το τέλος του demand driven growth. Συνεπώς, το ζητούμενο ήταν και είναι η μεταφορά πόρων από την κατανάλωση στις επενδύσεις, προκειμένου να ενισχυθεί η παραγωγική βάση της χώρας. Όπως δείχνουν τα σχετικά στοιχεία μετά το 2010, η συνολική κατανάλωση, παρά τη μείωσή της, εξακολουθεί να κινείται σε πολύ υψηλά επίπεδα ως προς το ΑΕΠ, ενώ οι συνολικές αποταμιεύσεις και οι επενδύσεις εξακολουθούν να αποτελούν χαμηλά ποσοστά του ΑΕΠ. Όπως δείχνουν και τα Γραφήματα 3 και 5, στη διαμόρφωση του ΑΕΠ εξακολουθεί να κυριαρχεί η κατανάλωση, ενώ λόγω της ύφεσης αυξήθηκε η σημασία της μείωσης των εισαγωγών. Συμπερασματικά, η πολιτική προσαρμογής μείωσε μεν τη συνολική κατανάλωση, δεν αύξησε όμως το ποσοστό των επενδύσεων ως προς το ΑΕΠ, με αποτέλεσμα να συντηρείται σε μεγάλο βαθμό το προηγούμενο υπόδειγμα οικονομικής μεγέθυνσης.

Στην κατεύθυνση αυτή σημαντικός ήταν και ο ρόλος της πιστωτικής συρρίκνωσης. Η νομισματική πολιτική στην Ελλάδα, στην πράξη, υπήρξε περιοριστική, με αποτέλεσμα τη μείωση των καταθέσεων, τη φυγή κεφαλαίων, τα προβλήματα των τραπεζών, τα υψηλά επιτόκια και τελικά το ίδιο το κλείσιμο των τραπεζών και την επιβολή μέτρων περιορισμού της κίνησης κεφαλαίων (capital controls). Ένα από τα αποτελέσματα της ελληνικής κρίσης ήταν οι επαναλαμβανόμενες εκροές καταθέσεων εξαιτίας της πολιτικής αβεβαιότητας και των αρνητικών προοπτικών της ελληνικής οικονομίας. Τις περιόδους πολιτικής και οικονομικής αστάθειας και, κυρίως, επιβολής φορολογικών και δημοσιονομικών μέτρων παρατηρήθηκε μία τάση φυγής των ιδιωτικών κεφαλαίων. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον «στραγγαλισμού» της ρευστότητας (credit crunch) είναι αδύνατη η χρηματοδότηση της οικονομίας και εν τέλει η ανάκαμψη. Η δραστική μείωση της ρευστότητας της ελληνικής οικονομίας προκάλεσε με τη σειρά της έναν πιστωτικό υφεσιακό φαύλο κύκλο: Η μείωση της ρευστότητας προκαλεί ύφεση, η οποία με τη σειρά της δυσχεραίνει την εξυπηρέτηση των δανείων και προκαλεί

φυγή των κεφαλαίων, και κατά συνέπεια επιδεινώνει περαιτέρω την κατάσταση ρευστότητας, προκαλώντας νέα ύφεση κ.ο.κ.

Τέλος, η μείωση των προγράμματος δημοσίων επενδύσεων και η μη αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του ΕΣΠΑ επέτειναν την υφεσιακή πορεία της οικονομίας. Η διατήρηση των δημοσίων επενδύσεων σε υψηλό επίπεδο και η αναδιάρθρωση των δαπανών του ΕΣΠΑ υπέρ των ιδιωτικών επενδύσεων, της εξωστρεφούς επιχειρηματικότητας και της κοινωνικής πρόνοιας θα μπορούσαν να λειτουργήσουν αντικυκλικά.

Η εσωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας και η χαμηλή ελαστικότητα της παραγωγής

Η εσωτερική υποτίμηση στην Ελλάδα, όπως και στις υπόλοιπες χώρες με προγράμματα προσαρμογής, εφαρμόστηκε προκειμένου να υπάρξει αύξηση των εξαγωγών και υποκατάσταση των εισαγωγών, ώστε να επέλθει αντιστάθμιση της μείωσης της εσωτερικής ζήτησης και να υπερκεραστούν οι απώλειες παραγωγής. Όπως δείχνουν τα σχετικά στοιχεία, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες, στην περίπτωση της Ελλάδας η εσωτερική υποτίμηση συνέβαλε στη συρρίκνωση της ζήτησης και της παραγωγικής δραστηριότητας, δεν επέφερε όμως το επιθυμητό αποτέλεσμα της αύξησης των εξαγωγών, παρά μόνον τη μείωση των εισαγωγών. Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί παρά τη σημαντική μείωση των πραγματικών αμοιβών εργασίας και την μείωση της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας δεν αυξήθηκαν οι ελληνικές εξαγωγές (βλ. Γράφημα 6). Από την ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων διαπιστώνονται οι εξής λόγοι:

Πρώτον, σημαντικό μέρος της μείωσης των μισθών κάλυψε τις υπερβολικές αυξήσεις στους πραγματικούς μισθούς που έλαβαν χώρα πριν την κρίση. Έτσι, ουσιαστική πραγματική μείωση παρατηρείται μετά το 2012.

Δεύτερον, η μείωση των αμοιβών εργασίας δεν επέφερε ουσιαστική μείωση των τιμών των εξαγωγών της χώρας (Γράφημα 7), είτε γιατί αυξήθηκαν άλλα στοιχεία του κόστους παραγωγής και υπερκάλυψαν τις μειώσεις των αμοιβών εργασίας, είτε γιατί οι επιχειρήσεις διατήρησαν τις τιμές τους αυξάνοντας την κερδοφορία τους.

Τρίτον, η εσωστρεφής δομή της εσωτερικής παραγωγής, στην οποία κυριαρχούν μη εμπορεύσιμοι διεθνώς κλάδοι των υπηρεσιών, καθώς και παραδοσιακοί κλάδοι στην μεταποίηση και στις υπηρεσίες δεν διαθέτουν εξαγωγικό προσανατολισμό. Το ποσοστό της μεταποίησης στο ΑΕΠ, η οποία παράγει διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά είναι ιδιαίτερα χαμηλό, ενώ παράλληλα κυρίαρχη είναι η θέση κλάδων με χαμηλή τεχνολογική εισροή και διεθνή ανταγωνιστικότητα. Παράλληλα, οι ελληνικές επιχειρήσεις παραγωγής και εμπορίας είναι από τις λιγότερο ενταγμένες σε διεθνή δίκτυα παραγωγής και διάθεσης, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να επωφεληθούν από τη διεθνή διασπορά της παραγωγής και από την ένταξη σε διεθνείς αλυσίδες πωλήσεων.

Τέταρτον, η δομή των ελληνικών επιχειρήσεων, που λόγω μεγέθους εμποδίζει την ανάληψη διεθνούς δραστηριότητας. Ειδικότερα, η Ελλάδα διαθέτει μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων, άνω του 30%, το υψηλότερο ποσοστό στην ΕΕ, καθώς και το υψηλότερο ποσοστό μικρών επιχειρήσεων, με 1-9 απασχολούμενους, στο σύνολο των επιχειρήσεων. Τόσο οι αυτοαπασχολούμενοι όσο και οι ΜΜΕ έχουν προσανατολισμό την εσωτερική αγορά και όχι τη διεθνή. Μετά την κρίση, οι ΜΜΕ αποδείχθηκαν μη ικανές, λόγω των περιορισμών σε οικονομικούς πόρους, στελέχη και εμπειρία να στραφούν στις εξαγωγές. Σημειωτέων, ότι δεν εφαρμόστηκε μια πολιτική δημιουργίας δικτύων και συστάδων με εξαγωγικό προσανατολισμό, ειδικά στους κλάδους που επλήγησαν περισσότερο και εμφανίζουν σημαντικό βαθμό υποαπασχόλησης των παραγωγικών τους εγκαταστάσεων (π.χ. κλάδοι παραγωγής δομικών υλικών, κατασκευαστικές επιχειρήσεις, επιχειρήσεις παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων διαρκείας όπως έπιπλα).

Πέμπτον, η κλαδική και γεωγραφική δομή του εξωτερικού εμπορίου δεν είναι ευνοϊκή για μια δυναμική αύξηση των εξαγωγών. Αφενός γιατί η χώρα έχει χαμηλή εξαγωγική εξειδίκευση και ανταγωνιστικότητα με εξαίρεση τους κλάδους του τουρισμού και των ναυτιλιακών μεταφορών, και αφετέρου γιατί σημαντικό μέρος των εξαγωγών της διοχετεύονται σε χώρες με λιγότερο δυναμικές εσωτερικές αγορές.

Έκτον, η αύξηση των εξαγωγών προϋποθέτει την ύπαρξη εξαγωγικών πιστώσεων. Όμως, μετά την έναρξη της κρίσης και προοδευτικά υπήρξε μεγάλη συρρίκνωση των πιστώσεων αυτών. Ειδικότερα, μεταξύ 2010 και 2016 οι πιστώσεις για εμπορικούς σκοπούς υπέστησαν μείωση κατά 45%.

Συμπερασματικά, στην Ελλάδα δεν παρατηρήθηκε αύξηση των εξαγωγών, όπως συνέβη στις άλλες χώρες σε κρίση, με συνέπεια την απουσία μιας εξισορροπητικής επίδρασης στη συρρίκνωση της εσωτερικής ζήτησης (Γράφημα 8).

Συστημικοί παράγοντες της χαμηλούς διεθνούς επενδυτικής ανταγωνιστικότητας

Μία χρόνια αδυναμία της Ελλάδας είναι ο χαμηλός βαθμός διεθνούς επενδυτικής ανταγωνιστικότητας. Η χώρα, σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ, αλλά και χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης, εμφανίζει διαχρονικά αδυναμία στην προσέλκυση διεθνών επενδύσεων. Έτσι, κατά το διάστημα 2004-2010, ο ετήσιος μ.ο. των εισροών ΑΞΕ (FDI) στην Ελλάδα ανέρχονταν μόλις στο 1% του ΑΕΠ της. Για την ΕΕ ο αντίστοιχος μ.ο. ήταν 3,7%, ενώ για τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης 2%. Επίσης, όπως φαίνεται και από το Γράφημα 9, η Ελλάδα υστερεί σημαντικά στην προσέλκυση ΑΞΕ έναντι άλλων χωρών που εφήρμοσαν προγράμματα προσαρμογής (π.χ. Ιρλανδία, Πορτογαλία) ή αντιμετώπισαν προβλήματα χρηματοδότησης (Ισπανία).

Οι χαμηλές επιδόσεις της Ελλάδας στην προσέλκυση επενδύσεων, οι οποίες προϋπήρχαν της κρίσης του 2009, οφείλονται σε ενδογενείς συστημικούς και πολιτικούς παράγοντες οι οποίοι δρουν ανασταλτικά, σε ένα διεθνές ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον. Αυτοί οι ανασταλτικοί παράγοντες των ΑΞΕ στην Ελλάδα αποτυπώνονται σε διεθνείς μελέτες και εκθέσεις.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το The Global Competitiveness Report του World Economic Forum (Γράφημα 10) η συνολική ανταγωνιστική θέση της Ελλάδας μετά το 2004 και μέχρι το 2012 επιδεινώνεται σημαντικά, εν συνεχεία βελτιώνεται ελαφρώς τα έτη 2013-2015, ενώ το 2016 χειροτερεύει και πάλι καταλαμβάνοντας την 86η θέση μεταξύ 138 χωρών. Όσον αφορά στους επί μέρους δείκτες, οι οποίοι αποτυπώνουν την κατάσταση σε σημαντικές συνιστώσες του οικονομικού συστήματος, διαπιστώνεται ότι παρά την μικρή βελτίωση των περισσότερων εξ αυτών τα τελευταία χρόνια, εξακολουθούν να βρίσκονται σε πολύ χειρότερη θέση σε σχέση με τους δείκτες προ της κρίσης και κατά συνέπεια συνεχίζουν να δρουν αποθαρρυντικά για τους επενδυτές. Παρά την επταετή πολιτική προσαρμογής και μεταρρυθμίσεων, οι δείκτες που αναφέρονται στην αποδοτικότητα (efficiency) των αγορών εργασίας και αγαθών, καθώς και στη λειτουργία των θεσμών εξακολουθούν να είναι ιδιαίτερα δυσμενείς. Το ίδιο ισχύει και για τη λειτουργία του ελεύθερου ανταγωνισμού και της οικονομίας της αγοράς. Όπως δείχνει το Γράφημα 11, υπάρχουν ακόμη πολλά εμπόδια στον ανταγωνισμό είτε λόγω μεγάλης συγκέντρωσης σε ορισμένες αγορές, είτε λόγω της υπερβολικής ρύθμισης ή της αναποτελεσματικότητας των αρχών για την προστασία του ανταγωνισμού.

Στο Γράφημα 12 αποτυπώνονται οι πλέον προβληματικοί παράγοντες για την ανάληψη επιχειρηματικής δράσης και ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έρευνα του World Economic Forum. Έτσι, για το 2016 διαπιστώνεται ότι ως το σοβαρότερο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας για τους επενδυτές είναι η πολιτική αστάθεια και ακολουθούν οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές και η γραφειοκρατία. Σημειώνεται ότι οι δύο πρώτοι προβληματικοί παράγοντες δεν υπήρχαν πριν από την κρίση.

Ομοίως, από το Γράφημα 13 συνάγεται ότι σύμφωνα με την έκθεση Doing Business της Παγκόσμιας Τράπεζας, υπήρξε βελτίωση του σχετικού δείκτη μετά το 2011, όμως μετά το 2015 εμφανίζει στασιμότητα σε ένα σχετικά αρνητικό επίπεδο.

Επιπροσθέτως, όσον αφορά στη διαφθορά, η οποία αυξάνει τις δαπάνες του δημοσίου, ενισχύει την παραοικονομία και αποθαρρύνει τους επενδυτές, διαπιστώνεται (Γράφημα 13) ότι ο δείκτης του 2016 είναι ο ίδιος με το δείκτη του 2006, δηλαδή ένας από τους σημαντικότερους γενεσιουργούς παράγοντες της ελληνικής κρίσης δεν εμφάνισε καμία βελτίωση, παρά τις όποιες προσπάθειες στο πλαίσιο της πολιτικής προσαρμογής.

Από τα παραπάνω συνάγεται, ότι διαχρονικά, οι θεσμοί, η υπερ-ρύθμιση, η γραφειοκρατία, η διαφθορά, η ακαμψία των αγορών, η φορολογία, αποτελούν τους κύριους αρνητικούς παράγοντες της διενέργειας επενδύσεων στην Ελλάδα. Μετά την έναρξη της κρίσης, στους παράγοντες αυτούς προστέθηκαν τα προβλήματα στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων και η αστάθεια του πολιτικού και μακροοικονομικού περιβάλλοντος. Δηλαδή, η πολιτική προσαρμογής όχι μόνον δεν επέφερε βελτίωση των προσδιοριστικών παραγόντων των επενδύσεων, αλλά τουναντίον διατήρησε σε υψηλό επίπεδο τους ήδη αρνητικούς δείκτες, ενώ συγχρόνως εμφανίστηκαν πρόσθετα αντικίνητρα για τους επενδυτές, τη στιγμή που λόγω της ύφεσης και των χρηματοδοτικών προβλημάτων, σημαντικές επενδύσεις δύναται να προέλθουν πρωτίστως από το εξωτερικό. Αυτό δείχνει και η εμπειρία άλλων χωρών. Για παράδειγμα, οι άλλες χώρες της κρίσης της ΕΕ κατόρθωσαν και μέσω της προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων να στηρίξουν την ανάκαμψή τους και να εξέλθουν των προγραμμάτων προσαρμογής.

Οι χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες των δημόσιων οικονομικών

Ο εκτροχιασμός των δημοσίων οικονομικών της Ελλάδας και η κρίση χρέους είναι συμπτώματα μιας ασθένειας του ελληνικού πολιτικού και οικονομικού συστήματος, με βαθύτερα δημοσιονομικής φύσεως αίτια. Καταρχάς, το πολιτικό σύστημα έχει μία εγγενή ενδοτικότητα στις πιέσεις για παροχές των οργανωμένων ομάδων συμφέροντος, όπως είναι τα εργατικά συνδικάτα, οι κρατικές επιχειρήσεις, οι κρατικοδίαιτες ιδιωτικές επιχειρήσεις καθώς και διάφορες άλλες κοινωνικές ομάδες. Από την άλλη, υπάρχουν χρόνια προβλήματα στην οργάνωση και λειτουργία του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, αλλά και της διοικητικής δικαιοσύνης. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η πολυνομία και πολυπλοκότητα της φορολογικής νομοθεσίας, σε συνδυασμό με τους υψηλούς φορολογικούς συντελεστές συνιστά ένα περαιτέρω αίτιο της περιορισμένης εισπραξής φόρων. Ενδεικτικά αναφέρεται, ότι από το 1975 μέχρι το 2016 έχουν ψηφιστεί πάνω από 250 φορολογικά νομοσχέδια και έχουν εκδοθεί περ. 115.000 υπουργικές φορολογικές αποφάσεις, τα οποία όχι μόνον δεν βελτίωσαν το φορολογικό σύστημα της χώρας, αλλά τουναντίον το κατέστησαν περισσότερο αδιαφανές, αναποτελεσματικό και κοστοβόρο στη διαχείρισή του. Μετά την έναρξη της κρίσης και την εμβάθυνση της ύφεσης εμφανίστηκε και το φαινόμενο της αδυναμίας πληρωμών βεβαιωμένων φόρων και της απόδοσης των εισπράξεων των επιχειρήσεων των έμμεσων φόρων. Τη μεγαλύτερη όμως επίδραση στη δημιουργία του δημόσιου χρέους έχουν δύο βαθύτερα αίτια που σχετίζονται με τις υπερβολικές δαπάνες και την απώλεια εσόδων και τα οποία αποτέλεσαν εξ αρχής πεδία παρέμβασης της πολιτικής προσαρμογής. Το ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό, είναι εάν υπήρξε αποτελεσματική αντιμετώπιση των αιτιών αυτών.

Το πρώτο αίτιο, που συνιστά μία χρόνια αδυναμία των δημόσιων οικονομικών της Ελλάδας, είναι οι υψηλές δαπάνες για την κοινωνική ασφάλιση και ειδικότερα για συντάξεις. Λόγω μιας σειράς από παθογένειες του ασφαλιστικού συστήματος όπως είναι η εισφοροδιαφυγή, η μαύρη εργασία, η ανεργία, ο συγκριτικά υψηλός αριθμός συνταξιούχων και, προ πάντων, το υψηλό ποσοστό αναπλήρωσης, δηλαδή το ποσοστό του εισοδήματος των εργαζομένων που καταβάλλεται ως σύνταξη όταν συνταξιοδοτούνται και όπου η Ελλάδα το 2009 κατείχε την 1η θέση μεταξύ των χωρών της ΕΕ,

τα ασφαλιστικά ταμεία εμφανίζουν παραδοσιακά ελλείμματα, τα οποία καλύπτονται από τον κρατικό προϋπολογισμό. Αυτό είχε ως συνέπεια να αυξηθούν σημαντικά οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για συντάξεις (συντάξεις των υπαλλήλων του δημόσιου τομέα και επιχορηγήσεις προς τα ασφαλιστικά ταμεία), όπως φαίνεται και από το Γράφημα 14. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα του ασφαλιστικού συστήματος της Ελλάδας είναι η κάλυψη των ελλειμμάτων των Ταμείων μέσω κρατικής επιχορήγησης. Το 2000 η επιχορήγηση ήταν 4,8 δισ. Ευρώ (3,3% του ΑΕΠ), ενώ το 2009 έφτασε τα 17 δισ. Ευρώ (7,2% του ΑΕΠ), προκαλώντας μία μόνιμη αιτία αύξησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και αύξησης του δημόσιου χρέους.

Κατά τη 10ετία 2000-2009, ο Κρατικός Προϋπολογισμός επιχορήγησε τα Ταμεία με 98 δισ. Ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 61% της αύξησης του δημόσιου χρέους την ίδια περίοδο, αναγορεύοντας έτσι το ασφαλιστικό ζήτημα στο σημαντικότερο γενεσιουργό παράγοντα της κρίσης του 2009/10. Για τη 15ετία 2000-2016, το ποσό της επιχορήγησης των Ταμείων ανέρχεται σε 191 δισ. Ευρώ, δηλαδή το 58% του υφιστάμενου δημόσιου χρέους (τέλος 2016). Μετά την έναρξη των προγραμμάτων προσαρμογής καταβλήθηκε προσπάθεια μείωσης της συνολικής συνταξιοδοτικής δαπάνης, η οποία όμως παραμένει σε σύγκριση με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ σε πολύ υψηλά επίπεδα. Έτσι, το 2014 η συνολική συνταξιοδοτική δαπάνη ανέρχονταν σε 15,3% του ελληνικού ΑΕΠ, όταν ο μ.ο. των χωρών του ΟΟΣΑ ήταν 7,9% του ΑΕΠ. Σε πολύ υψηλά επίπεδα εξακολουθεί να βρίσκεται και η ετήσια κρατική επιχορήγηση των ασφαλιστικών Ταμείων. Μάλιστα, όπως φαίνεται και από το Γράφημα 14, παρά την ελαφρά μείωση μετά το 2013, στον κρατικό προϋπολογισμό του 2017 προβλέπεται αύξηση των επιχορηγήσεων στο 8,8% του ΑΕΠ.

Η υψηλή δημόσια δαπάνη για συντάξεις δεν επιβαρύνει μόνον τον κρατικό προϋπολογισμό, δυσχεραίνοντας την κάλυψη των ελλειμμάτων και την εξυπηρέτηση του χρέους. Έχει και σημαντικές αναπτυξιακές επιδράσεις, μιας και στρεβλώνει την κατανομή των πόρων υπέρ της κατανάλωσης και κατά των επενδύσεων και της οικονομικής ανάπτυξης. Επίσης, η συνεχής αύξηση των εισφορών και των φόρων για την κάλυψη των ελλειμμάτων των Ταμείων, μειώνει τα διαθέσιμα εισοδήματα των εργαζομένων και, συνεπώς, τη ζήτηση, την αποταμίευση και τη διάθεση για εργασία, ενώ ενισχύει την άτυπη οικονομία, την εισφοροδιαφυγή και φοροδιαφυγή, καθώς και την μετανάστευση των νέων. Συνεπώς, η ριζική μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού είναι βασική προϋπόθεση για να εξέλθει η χώρα από τον υφεσιακό φαύλο κύκλο.

Το δεύτερο διαχρονικό αίτιο της υπερχρέωσης του δημοσίου έχει να κάνει με την παραοικονομία και τη φοροδιαφυγή. Ο περιορισμός της φοροδιαφυγής αποτελεί διακηρυγμένο στόχο κάθε ελληνικής κυβέρνησης και μία από τις κεντρικές επιδιώξεις της πολιτικής προσαρμογής. Και αυτό, επειδή η φοροδιαφυγή δεν συνιστά μόνον αίτιο της απώλειας εσόδων για το κράτος και τα ασφαλιστικά ταμεία. Τομείς της οικονομίας με μεγάλη δυνατότητα φοροδιαφυγής όπως είναι τα ελεύθερα επαγγέλματα και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις, κυρίως του τομέα των καταναλωτικής υπηρεσιών, προσελκύουν συνεχώς οικονομικούς πόρους, μειώνοντας έτσι την παραγωγική δυναμικότητα της οικονομίας και ενισχύοντας την εσωστρέφειά της. Επίσης, η φοροδιαφυγή προκαλεί άνισες συνθήκες στον ανταγωνισμό, δεδομένου ότι οι φοροδιαφεύγοντες αποκτούν πλεονέκτημα στο τελικό κόστος και στην τιμή των αγαθών και υπηρεσιών τους. Αυτό είναι πιθανό να οδηγήσει σε μιμητικές συμπεριφορές προκειμένου να αποφευχθεί έξοδος από την αγορά των επιχειρήσεων που καταβάλουν φόρους.

Η πλήρης μέτρηση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής είναι ένα σχεδόν αδύνατο εγχείρημα. Για το λόγο αυτό, όλες οι σχετικές μελέτες τονίζουν ότι πρόκειται για μία προσέγγιση του φαινομένου και όχι για ακριβή αποτύπωση. Το Γράφημα 15 δείχνει την εξέλιξη της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα πριν και μετά την κρίση. Η εξέλιξη μετά το 2010 δείχνει μία μικρή αποκλιμάκωση των φαινομένων αυτών. Παρόλα αυτά, και σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, η Ελλάδα παραμένει στον κύκλο των χωρών με την υψηλότερη παραοικονομία και φοροδιαφυγή.

Μία πρόσφατη έρευνα εκτιμά ότι η φοροδιαφυγή (2015) κινείται μεταξύ 6% και 9% του ΑΕΠ και οδηγεί σε ετήσια απώλεια εσόδων του κράτους ύψους 16 δις ευρώ. Τα διαφεύγοντα αυτά έσοδα θα ήταν ικανά να καλύψουν τους μισθούς που καταβάλλει το δημόσιο (15 δις) ή να υπερκαλύψει τις ετήσιες ανάγκες εξυπηρέτησης του χρέους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα όλες οι προσπάθειες αύξησης των εσόδων του κράτους και των ασφαλιστικών ταμείων να επιβαρύνουν υπέρμετρα τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους που δεν έχουν τη δυνατότητα απόκρυψης εισοδημάτων. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ύφεση εξηγεί τη συνεχή αύξηση των ληξιπρόθεσμων οφειλών προς το Δημόσιο.

Σύμφωνα με τις σχετικές έρευνες η παραοικονομία και υψηλή φοροδιαφυγή στην Ελλάδα οφείλονται σε ένα ευρύτατο φάσμα αιτιών που σχετίζονται με την πολυνομία και πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος, την ανασφάλεια δικαίου, τους υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, την ανυπαρξία πολιτικής βούλησης για την αντιμετώπιση του φαινομένου, σε ελλείψεις επαρκούς τεχνολογικής και οργανωτικής υποδομής της φορολογικής διοίκησης, στη γραφειοκρατία, στον υπερβολικά μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων και πολύ μικρών επιχειρήσεων, καθώς και σε πολιτισμικούς παράγοντες όπως είναι η στάση των πολιτών έναντι του κράτους και η φορολογική ηθική.

Με βάση τα παραπάνω ευκόλως συνάγεται ότι η αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής δεν έχει επιτευχθεί παρά τις όποιες προσπάθειες και, συνεπώς, για την επίλυση του δημοσιονομικού προβλήματος θα πρέπει να εφαρμοστεί μία συνεκτική στρατηγική που θα δίνει έμφαση σε μέτρα θεραπείας των αιτιών, όπως είναι η μείωση των συντελεστών φορολογίας, η χρήση πλαστικού χρήματος και ηλεκτρονικής τιμολόγησης, οι αυστηρότεροι φορολογικοί έλεγχοι και οι αυστηρότερες κυρώσεις, η βελτίωση της τεχνολογίας και οργάνωση των φορολογικών αρχών, η στελέχωση αυτών, η δημιουργία ενός σταθερού και απλοποιημένου φορολογικού συστήματος, η ενίσχυση της φορολογικής συνείδησης και η αλλαγή του παραγωγικού προτύπου της χώρας.

Συμπεράσματα

Αφετηρία για την παραπάνω ανάλυση αποτέλεσε η παρατεταμένη ύφεση στην Ελλάδα, η οποία ήταν μακρύτερη και βαθύτερη του αναμενόμενου. Δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση ότι η πολιτική δημοσιονομικής και εισοδηματικής λιτότητας, σε συνδυασμό με την πολιτική αβεβαιότητα και τις καθυστερήσεις στις μεταρρυθμίσεις, αποτέλεσαν σημαντικά αίτια της ύφεσης. Η μέχρι τώρα εφαρμοσθείσα πολιτική προσαρμογής εστίασε πρωτίστως στη δημοσιονομική εξυγίανση και στην εσωτερική υποτίμηση και μεσομακροπρόθεσμα σε μία σειρά από θεσμικές και οργανωσιακές μεταρρυθμίσεις του κράτους και της οικονομίας. Η ανάλυση του μίγματος της οικονομικής πολιτικής που εφαρμόστηκε μέσω των Μνημονίων, εστίασε εξ αρχής περισσότερο στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων της κρίσης και λιγότερο στην ριζική αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτιών της. Στα αίτια αυτά συμπεριλαμβάνονται καταρχάς οι διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας όπως είναι η περιορισμένη παραγωγική και καινοτομική δυναμικότητα, η υπερίσχυση παραδοσιακών κλάδων χαμηλής έντασης γνώσης και τεχνολογίας, η εσωστρέφεια του παραγωγικού συστήματος, με συνέπεια το χαμηλό ποσοστό των εξαγωγών σε μη δυναμικές αγορές και την περιορισμένη ένταξη των ελληνικών επιχειρήσεων σε διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και διανομής. Ο σχηματισμός του ΑΕΠ στηρίζονταν επί δεκαετίες στην εσωτερική κατανάλωση και λιγότερο στις επενδύσεις. Επιπροσθέτως, μία σειρά από αδυναμίες στην οργάνωση και λειτουργία του πολιτικού και οικονομικού συστήματος όπως είναι η πελατειακή λειτουργία του κράτους, η διαφθορά, η γραφειοκρατία, η υπερβολική ρύθμιση, η ακαμψία των αγορών, ο μειωμένος εσωτερικός ανταγωνισμός, η πολυνομία και η ανασφάλεια δικαίου, το ασταθές και πολύπλοκο φορολογικό σύστημα και τα εμπόδια στην ανάληψη επιχειρηματικής δράσης αποτέλεσαν ισχυρούς ανασταλτικούς παράγοντες για τις επενδύσεις, την επιχειρηματικότητα και την ανταγωνιστικότητα

πολλά έτη πριν την κρίση του 2009. Τέλος, η επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών και η υπερχρέωση οφείλονταν πρωτίστως σε δύο χρόνιες παθολογίες της δημόσιας οικονομίας, όπως στις υπερβολικές δαπάνες και στις κρατικές επιχορηγήσεις στο ασφαλιστικό σύστημα και στην υψηλή φοροδιαφυγή.

Από την εξέταση όλως των παραπάνω διαρθρωτικών και συστημικών αδυναμιών που αποτέλεσαν τα βαθύτερα αίτια της κρίσης διαπιστώνεται ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία αυτές εξακολουθούν να υφίστανται, παρά την οριακή βελτίωση ορισμένων εξ αυτών, και να εμποδίζουν την έξοδο από την ύφεση και την είσοδο της χώρας σε μια νέα εποχή με σύγχρονους θεσμούς και ανταγωνιστική οικονομία. Κατά συνέπεια, η πολιτική προσαρμογής δεν θα βοηθήσει τη χώρα να μπει σε τροχιά βιώσιμης ανάπτυξης, εάν δεν επιλύσει τις χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες και παθολογίες της ελληνικής οικονομίας και δημόσιας διοίκησης. Η εμμονή σε πολιτικές μακροοικονομικής προσαρμογής, που είναι πράγματι αναγκαίες, δεν αρκεί για την οριστική επίλυση του ελληνικού ζητήματος. Η χώρα χρειάζεται μια ισχυρή διαρθρωτική πολιτική που θα την βοηθήσει να αποκτήσει ένα νέο μοντέλο παραγωγής, το οποίο θα στηρίζεται στην εξωστρέφεια, στην καινοτομία και στην υγιή επιχειρηματικότητα και ένα εσωτερικό οικονομικό σύστημα με λειτουργούσες αγορές, με σταθερούς και διαφανείς θεσμούς και αποτελεσματική δημόσια διοίκηση.

Βιβλιογραφία

- Alesina, A. and Perotti R. (1997). Fiscal Adjustments in OECD countries: Composition and Macroeconomic Effects. *International Monetary Fund Staff Papers*, 44 (2), 210-248.
- Arghyrou M. G. (2015). On Greek Crisis, Growth, Market-access and Debt-forgiveness. *CESifo DICE Report 1*, 33-38.
- Artavanis, N.T., A. Morse and M. Tsoutsoura (2015). Measuring Income Tax Evasion Using Bank Credit: Evidence from Greece. *The Quarterly Journal of Economics*, 131 (2), 739-798.
- Bitzenis, A., V. Vlachos, F. Schneider (2016). An exploration of the Greek shadow economy: Can its transfer into the official economy provide economic relief amid the crisis?" *Journal of Economic Issues*, 50 (1), 165-196.
- Blanchard, O. and D. Leigh (2013). Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. *American Economic Review*, 103(3), 117-20.
- Brenke, K. (2012). Die griechische Wirtschaft braucht eine Wachstumsstrategie. *DIW Wochenbericht 5*, 3-15.
- Ernst & Young (2016). Tax Evasion in Greece (in Greek). http://www.dianeosis.org/wpcontent/uploads/2016/06/tex_evasion_version_240616_2.pdf
- European Commission (2010). The Economic Adjustment Programme for Greece. *European Economy Occasional Papers*, No 61. Brussels.
- European Commission (2012). The Second Economic Adjustment Programme for Greece. *European Economy Occasional Papers*, No 94. Brussels.
- European Commission (2015). Third Memorandum of Understanding. <http://online.wsj.com/public/resources/documents/greecedoc.pdf>
- European Commission (2016). Supplemental Memorandum of Understanding. http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/smo_u_en.pdf

- Foster-McGregor, N. and R. Stehrer (2013). Value added content of trade: A comprehensive approach. *Economics Letters*, 120, 354-357.
- Foster, N., R. Stehrer and M. Timmer (2013). International Fragmentation of Production, Trade and Growth: Impacts and Prospects for EU Member States. *Economic Papers* 484. European Commission, Brussels.
- Galenianos M. (2015). The Greek Crisis: Origins and Implications. *Crisis Observatory Research Paper No 16*. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP). Athens.
- Giavazzi, F. and M. Pagano (1996). Non-keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: International Evidence and the Swedish Experience. *Swedish Economic Policy Review*, 3 (1), 67-103.
- Gligorov, V. (2016). The Transfer and Adjustment Problems in the Balkans. *The wiiw Balkan Observatory, Working Papers 125*. The Vienna Institute for International Economic Studies. Vienna.
- Gros, D. (2015). Where is the credit crunch in Greece? CEPS Commentary. https://www.ceps.eu/system/files/CEPS%20Commentary%20Credit%20Crunch%20Greece%20D%20Gros_0.pdf
- Haliassos, M. (2015). Greece: Are we missing the reform opportunity of the crisis? <http://voxeu.org/article/greece-seizing-crisis-s-reform-opportunities-structural>
- Hanzl-Weiss, D. and M. Landesmann (2016). Correcting External Imbalances in the European Economy. *Research Report 410*. The Vienna Institute for International Economic Studies. Vienna.
- Heimberger, P. (2016). Did Fiscal Consolidation Cause the Double-Dip Recession in the Euro Area? *Working paper 130*. The Vienna Institute for International Economic Studies. Vienna.
- Hennigan, M. (2015). Europe's Worst Exporter: Poor export performance of Greece. http://www.finfacts.ie/irishfinancenews/article_1028650.shtml
- Ioannides, Y. M. and A. C. Pissarides (2015). Is the Greek debt crisis one of supply or demand? <http://www.brookings.edu/about/projects/bpea/papers/2015/ioannides-pissarides-greek-debt-crisis>
- IMF (2017a). Greece Ex-Post Evaluation Access under the 2012 Extended Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Greece. *IMF Country Report No. 17/44*. Washington, D.C.
- IMF (2017b). Greece 2016 Article IV Consultation-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Greece. *IMF Country Report No. 17/40*. Washington, D.C.
- IMF (2017c). Greece Selected Issues. *IMF Country Report No. 17/41*. Washington, D.C.
- IOBE (2014). The Greek Economy. *Quarterly Bulletin No. 75*. Athens.
- Katsoulacos Y., C. Genakos and G. Houpis (2014). Product Market Regulation and Competitiveness: Towards a National Competition and Competitiveness Policy in Greece. <http://www.aueb.gr/users/cgenakos/Research.files/KGH%2021%20April%202015%20final.pdf>
- Kotios, A., G. Galanos and G. Pavlidis (2011). Greece and the Euro: The Chronicle of an Expected Collapse. *Intereconomics*, Review of International Trade and Development 46 (5), 263-269.
- Kotios, A. and S. Roukhanas (2013). The Greek Crisis and the Crisis in Eurozone's Governance (2013). *Greece's Horizons* (pp. 91-105). Springer: Berlin, Heidelberg.
- Kotios A., G. Galanos, S. Plymakis and S. Roukhanas (2015). The Vicious Circles of Recession and Development Prospects. *Procedia Economics and Finance* 19, 63-68.

- Kritikos, A. (2014). Griechenland: Ohne den Aufbau eines Innovationssystems wird es nicht gehen. DIW Wochenbericht Nr. 39, 907-914. Berlin.
- Kyrkilis, D. and K. J. Hazakis (2014). The Impact of Economic Adjustment Programs on Greek Competitiveness.
http://www.seedcenter.gr/conferences/Crisis2014/papers/Kyrkilis%20Hazakis_the%20impact%20of%20economic%20adjustment%20programs%20on%20greek%20competitiveness.pdf
- Landesmann, M. and S. M. Leitner (2015). Competitiveness of the European Economy. Research Report 401. The Vienna Institute for International Economic Studies. Vienna.
- McKinsey & Company (2012). *Greece 10 Years Ahead, Defining Greece's new growth model and strategy*. Athens.
- Meghir, C, C Pissarides, D Vayanos and N Vettas, (2017). *Beyond Austerity: Reforming the Greek Economy*. Cambridge MA: MIT Press.
- Michas, T. (2011). Putting politics above markets: historical background to the Greek debt crisis. Cato Working Paper Cato Institute.
- Niemeier, E. (2016). Rettungsprogramme "für Krisenländer verschärften die Krise – eine Replik. *Wirtschaftsdienst* 96 (1), 64-71.
- OECD (2016). *OECD Competition Assessment Reviews: Greece 2017*. Paris.
- Panageas S. and P. Tinios (2015). Pensions: Arresting a race to the bottom. C. Meghir, C. Pissarides, D. Vayanos and N. Vettas (eds.), *Crisis in the Euro zone: Policy Options for Greece*, MIT Press
- Papaioannou, S. K. (2016). Fiscal Multipliers and Growth in the Greek Economy: An Assessment of the Recent Fiscal Adjustment Program. Petrakis, Panagiotis E. (Ed.) *A New Growth Model for the Greek Economy* (pp. 275-287). New York: Palgrave Macmillan.
- Papadimitriou, D. B., M. Nikiforos and G. Zezza (2013). The Greek Economic Crisis and the Experience of Austerity: A Strategic Analysis, http://www.levyinstitute.org/pubs/sa_gr_7_13.pdf
- Papadimitriou, D. B., M. Nikiforos, and G. Zezza (2014). Prospects and Policies for the Greek Economy. http://www.levyinstitute.org/pubs/sa_2_14.pdf
- Pelagidis, T. (2014). Why Internal Devaluation is Not Leading to Export-Led Growth in Greece. <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2014/09/12/why-internal-devaluation-is-not-leading-to-export-led-growth-in-greece/>
- Pelagidis, T. and M. Mitsopoulos (2016). Who's to Blame for Greece? Austerity in Charge of Saving a Broken Economy. New York: Palgrave Macmillan.
- Roukanas, S. A. And P. G. Sklias (2017). The Greek Political Economy 2000-2015. Delft: Eburon
- Schneider, Fr. (2015). Tax Evasion, Shadow Economy and Corruption in Greece and Other OECD Countries: Some Empirical Facts.
<http://www.amcham.gr/wpcontent/uploads/2015/taxspeeches/friedrich%20schneider.pdf>
- Schrader, K., D. Benček, C.-F. Laaser (2015). Die griechische Tragödie: Neue Episode oder Exodus? *Kiel Policy Brief* 89. Institut für Weltwirtschaft Kiel.
- Sinn, H.-W. (2015). The Greek Tragedy. <https://www.cesifo-group.de/ifoHome/publications/journals/CESifo-Forum/Archiv/CESifo-Forum-2015.html>
- Sklias, P. and G. Maris (2013). The political dimension of the Greek financial crisis. *Perspectives on European Politics and Society* 14.1 (2013), 144-164.

The Boston Consulting Group (2011). Hellas '20:20 Supporting investment in the Greek economy—a foreign investor perspective, <http://invgr.com/site/wp-content/uploads/2011/12/FDI-Study-13.11.2011-ATH.pdf>

The Guardian (2016). Greece must reform or leave eurozone, says German minister. <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/04/greece-must-reform-or-leave-eurozone-says-german-minister>

Thomsen, P. (2016). Greece: Toward a Workable Program. IMF Direct. <https://blog-imfdirect.imf.org/2016/02/11/greece-toward-a-workable-program/>

Tinios, P. (2016). Greek pension reform once again: Explaining its logic and issues. <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/HO%20staff%20in%20Prees/BRIEFING-NOTE-PT.pdf>

Transparency International (2015). Corruption Perceptions Index 2015. <https://www.transparency.org/cpi2015/>

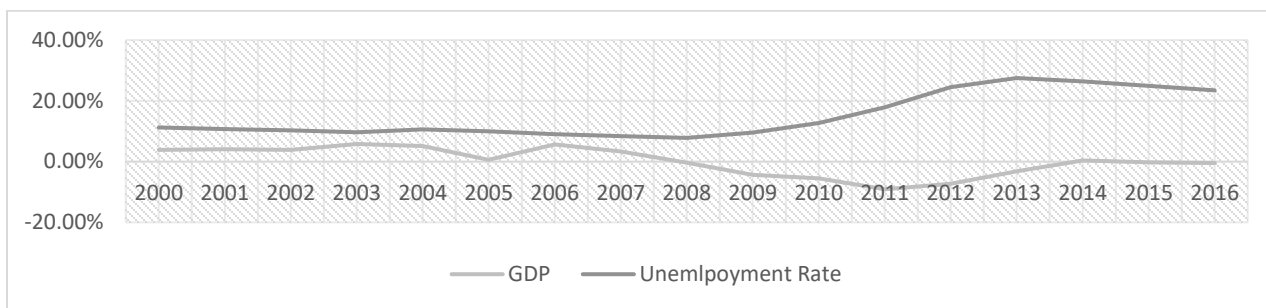
UNCTAD (2016). World Investment Report 2016. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf

World Bank. Ease of Doing Business Report 2016. <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf>

World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2001-2016. <https://www.weforum.org/>

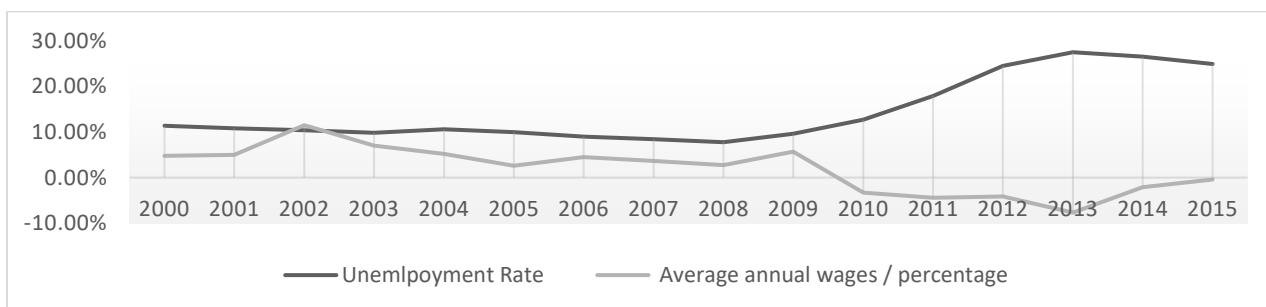
Παράρτημα

Γράφημα 1: ΑΕΠ και ποσοστά ανεργίας στην Ελλάδα in Greece (ετήσια μεταβολή σε %)

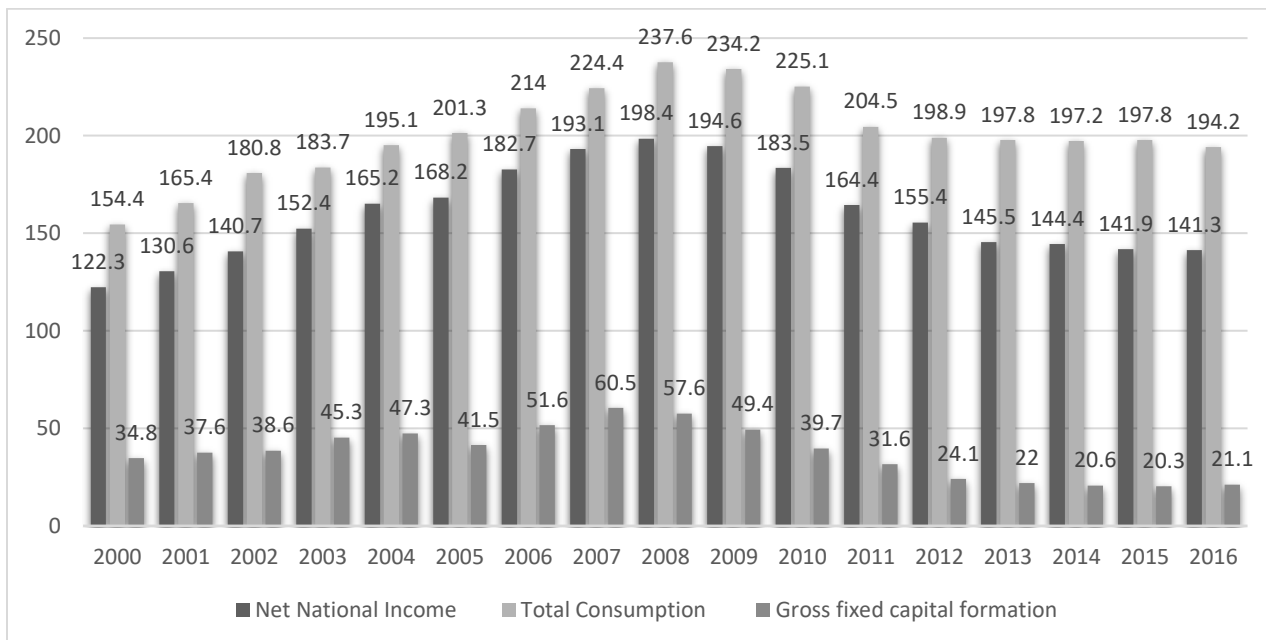
Πηγή: AMECO Database, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 2: Ποσοστά ανεργίας και ετήσια μεταβολή εισοδημάτων σε %

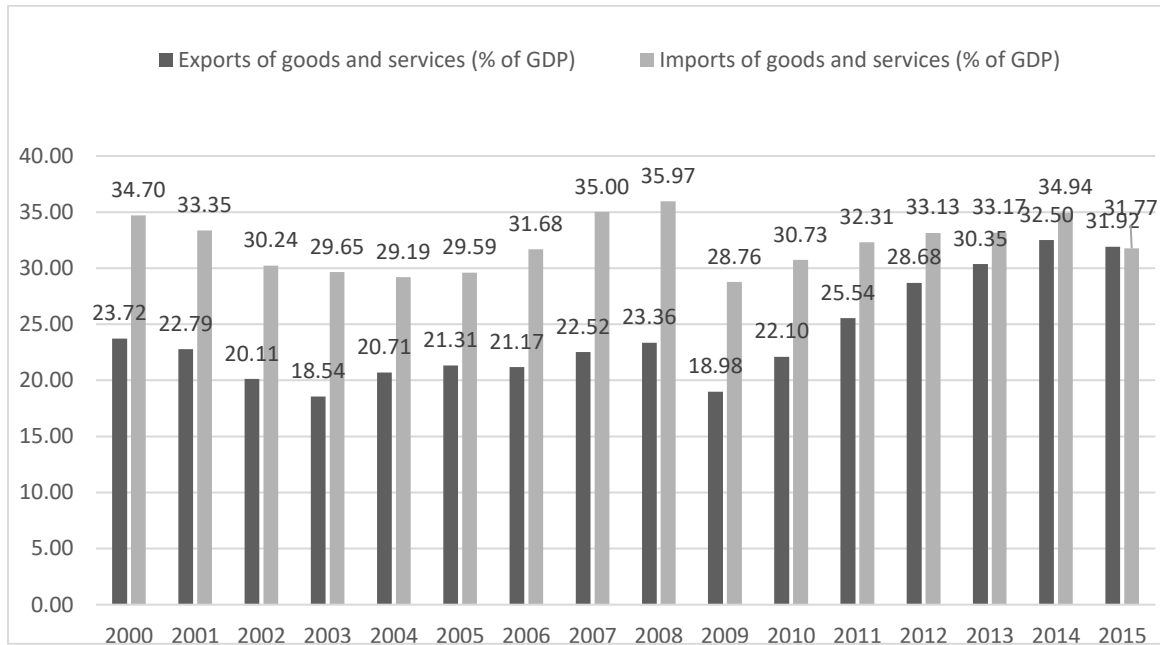
Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 3: Καθαρό εθνικό εισόδημα, Συνολική κατανάλωση και Σχηματισμός ακαθάριστου πάγιου κεφαλαίου σε δις ευρώ

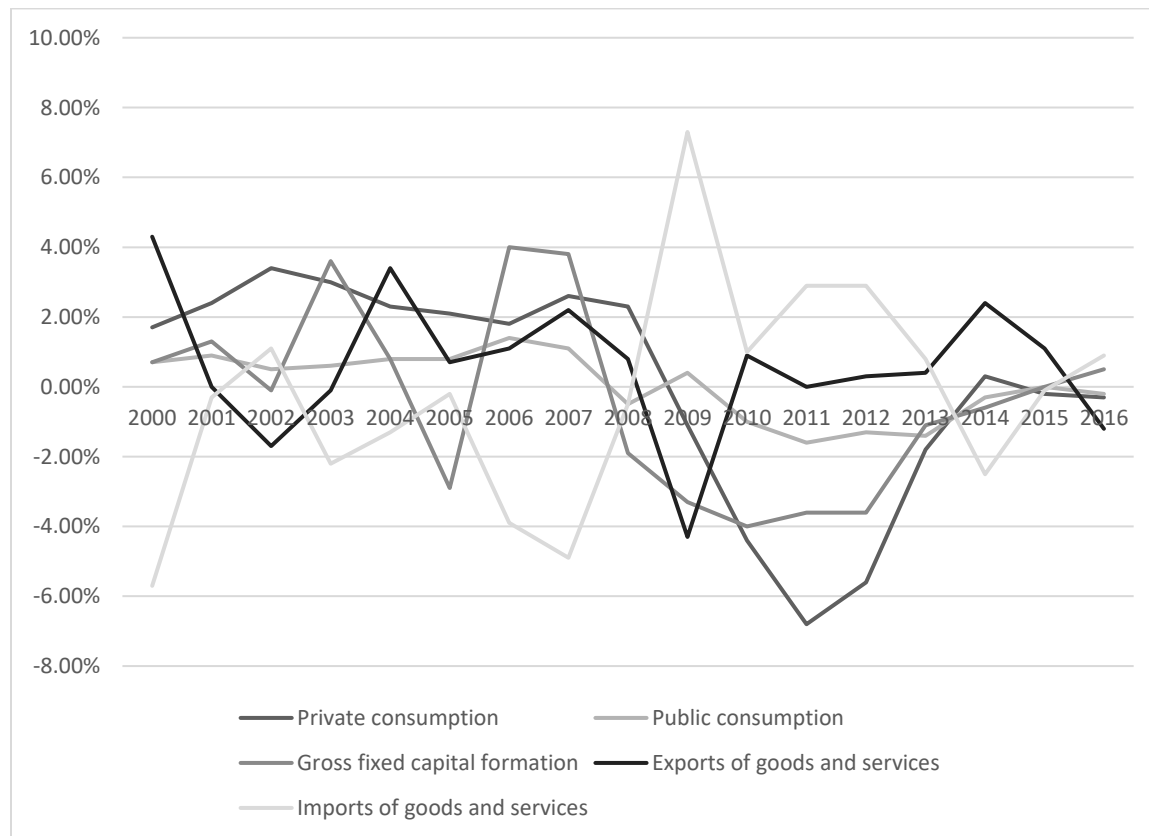
Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 4: Εξαγωγές-Εισαγωγές (% του ΑΕΠ)

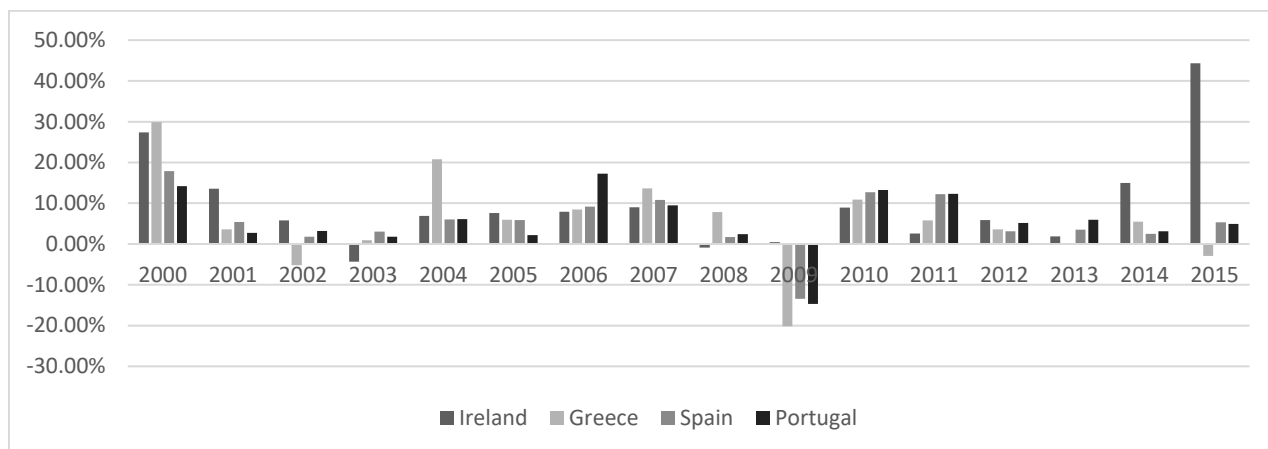
Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 5: Συμβολή στην αύξηση του ΑΕΠ (σταθερές τιμές)

Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 6: Εξαγωγές επιλεγμένων χωρών (ετήσια μεταβολή σε %)

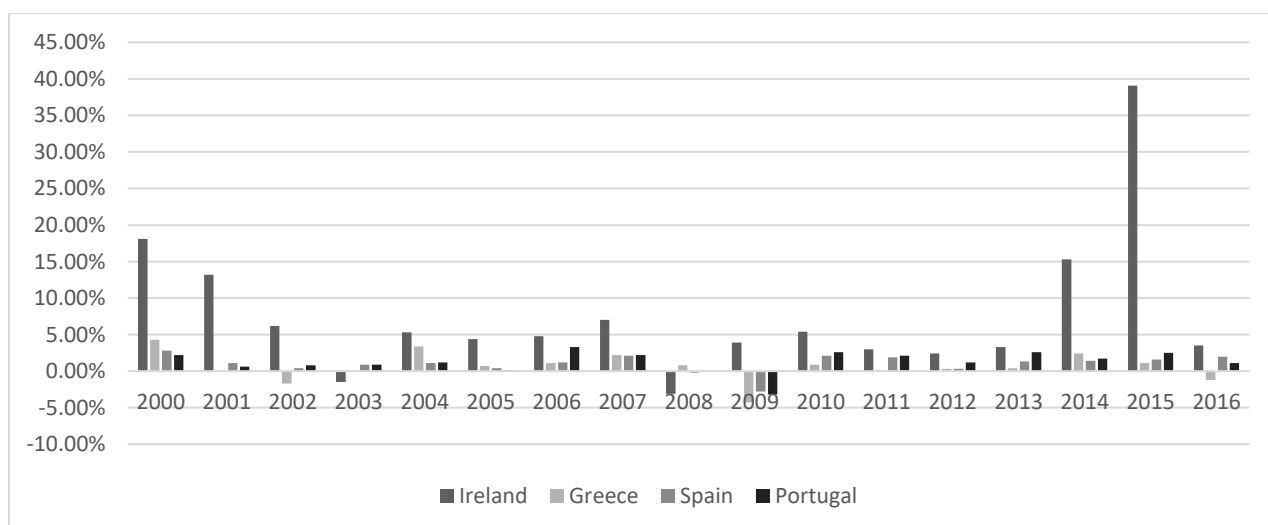
Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 7: Εξέλιξη τιμών εξαγωγής και μισθολογικού κόστους(2010 =100)

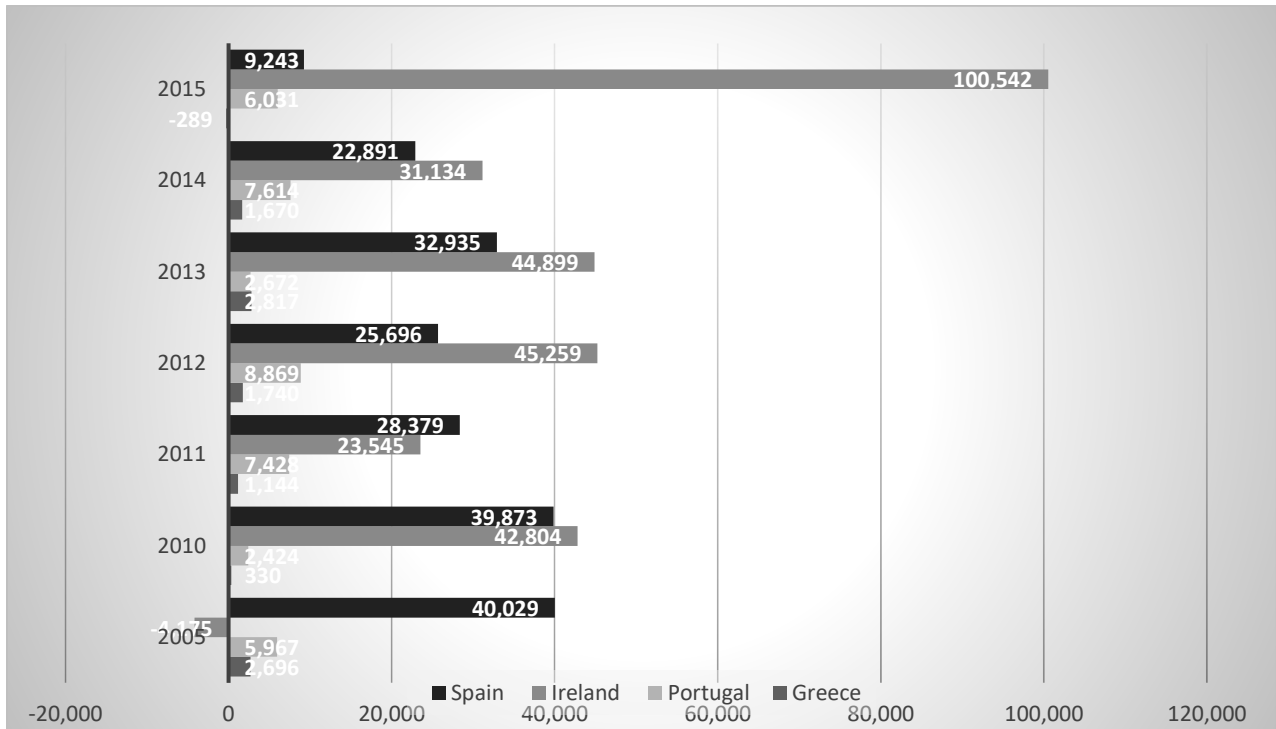
Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 8: Συμβολή εξαγωγών στην αύξηση του ΑΕΠ (επιλογή χωρών)

Πηγή: AMECO Database, ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 9: Εισροές ξένων άμεσων επενδύσεων σε επιλεγμένες οικονομίες (εκατομμύρια δολάρια)

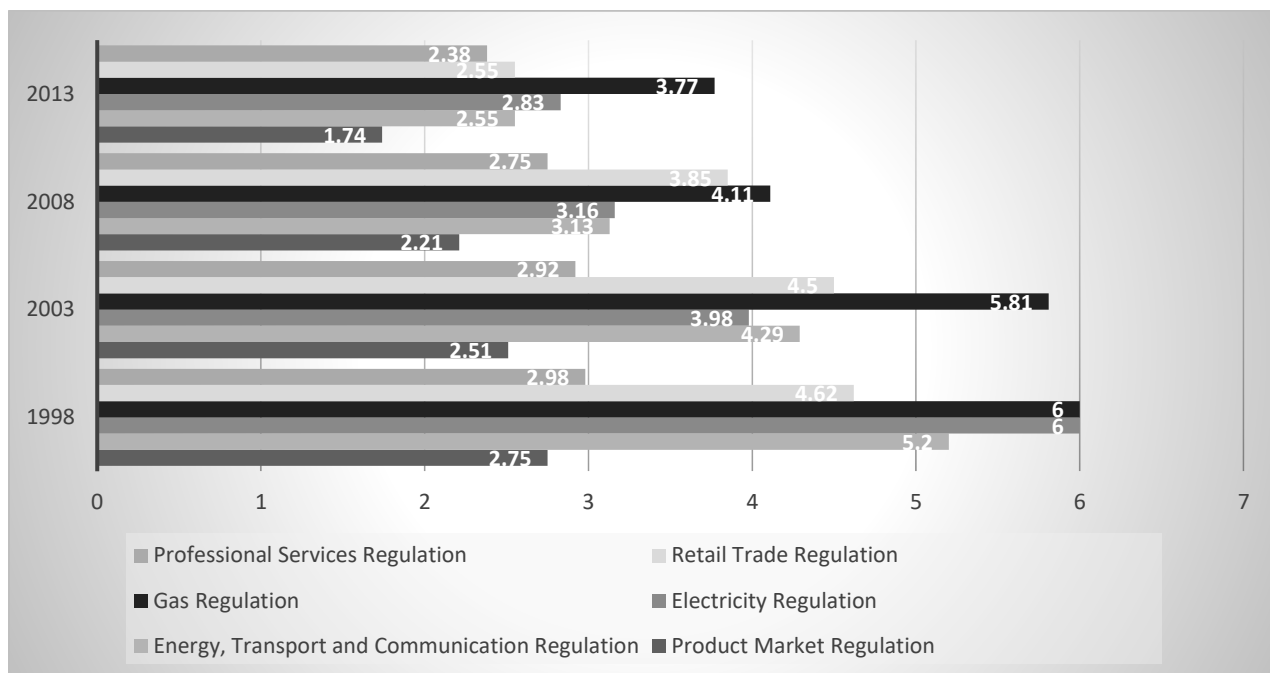
Πηγή: UNCTAD, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 10: Δείκτης παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας - Ελλάδα

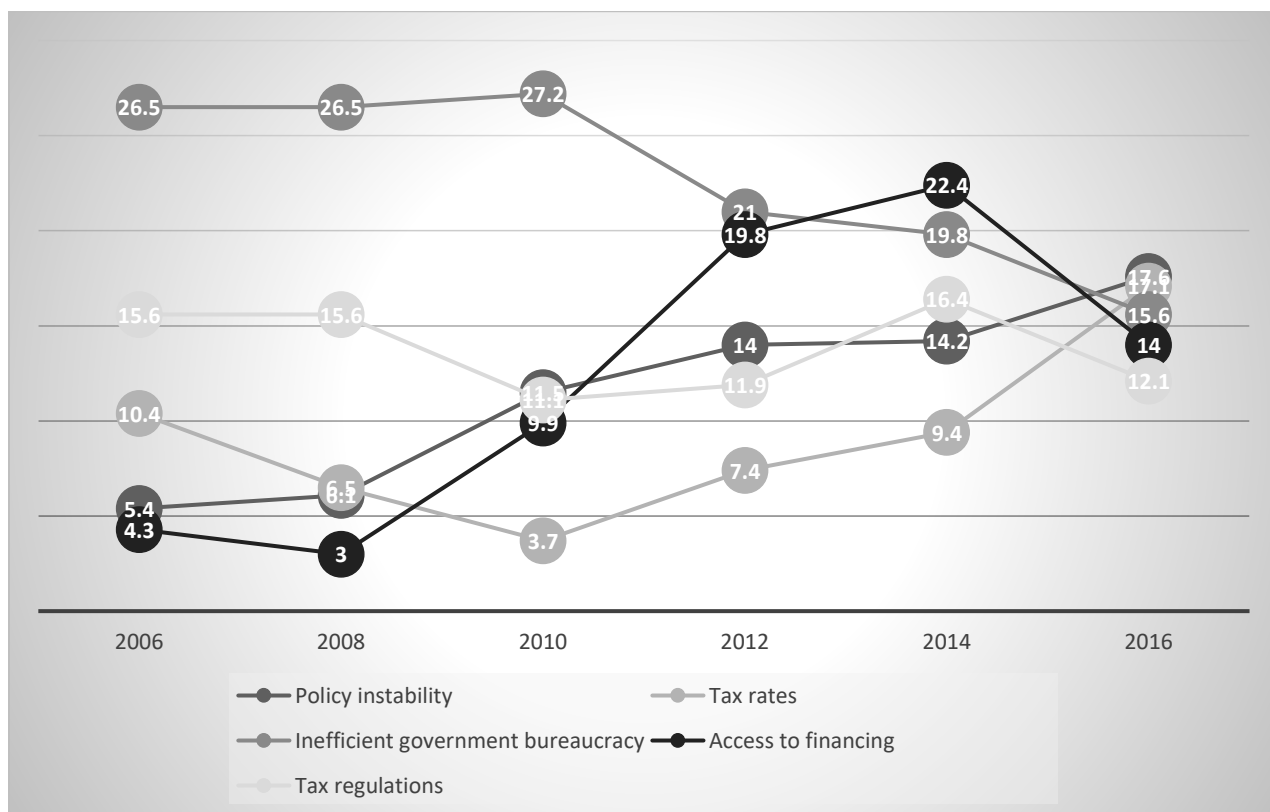
Πηγή: World Economic Forum, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 11: Ελλάδα: Ρυθμίσεις αγορών (0-6)

Πηγή: ΟΟΣΑ, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 12: Οι πιο προβληματικοί παράγοντες για την επιχειρηματική δραστηριότητα (σε %, απαντήσεις έρευνας)

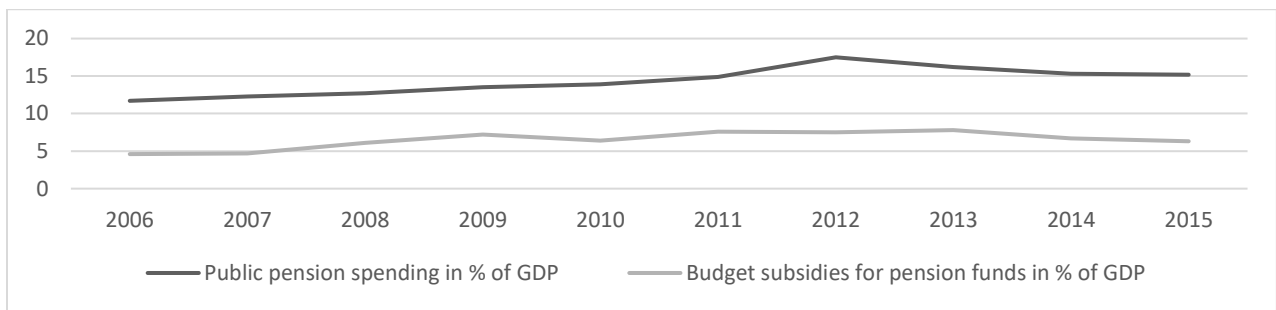
Πηγή: World Economic Forum, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 13: Δείκτες επιχειρηματικότητας και διαφθοράς

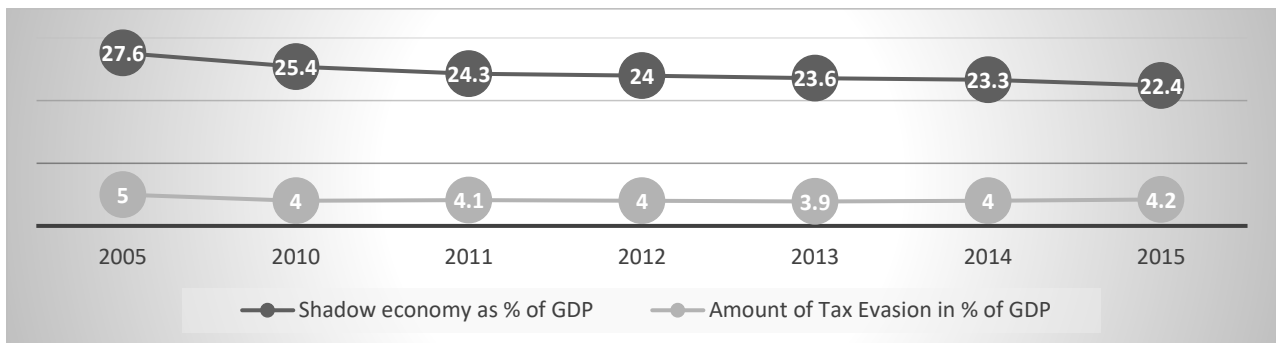
Πηγή: World Bank; Transparency International, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 14: Δημόσιες συντάξεις για τις συντάξεις και επιδοτήσεις του προϋπολογισμού (σε % του ΑΕΠ)

Πηγή: Eurostat; Υπουργείο Οικονομικών, Ίδια επεξεργασία

Γράφημα 15: Παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα από το 2005 έως το 2015 (σε % του ΑΕΠ)

Πηγή: Schneider 2015, Artavanis et al. 2015, Ernst & Young 2016, Ίδια επεξεργασία

Η αξιολόγηση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση

Συνέντευξη με τον John LaVelle

Ο John LaVelle είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Μινεσότα. Ειδικεύεται στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στην ανάπτυξη της αγοράς εργασίας για αξιολογητές, καθώς και στη διεύρυνση των εκπαιδευτικών συστημάτων για την αξιολόγηση. Το επιστημονικό του έργο επικεντρώνεται αυτή την περίοδο στην ταξινόμηση των αποτελεσμάτων των ανά τον κόσμο εκπαιδευτικών προγραμμάτων για αξιολογητές, για την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου μοντέλου αξιολογητικών πρακτικών κι ενός προγράμματος υποτροφιών, όπως και στην ανάπτυξη ενός Προγράμματος Εκπαίδευσης Αξιολογητών.

Γιατί είναι απαραίτητη η εξειδικευμένη θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση στην αξιολόγηση;

Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι συνηθισμένοι να εμπλέκονται σε διαδικασίες αξιολόγησης, να αξιολογούν και να αξιολογούνται. Ένας αξιολογητής οφείλει όμως να διεξάγει μια συστηματική και επιστημονικά τεκμηριωμένη ανάλυση που θα τον οδηγήσει σε αξιόπιστα αποτελέσματα, τα οποία θα οδηγούν στις σωστές αποφάσεις, και αυτό είναι κάτι που επιτυγχάνεται μόνο μέσω εξειδικευμένης εκπαίδευσης στην αξιολόγηση. Είναι απαραίτητο και κρίσιμο για την προστασία των ενδιαφερομένων, να διαθέτουν οι αξιολογητές, άρτια θεωρητική και πρακτική κατάρτιση στην αξιολόγηση. Δυστυχώς οι περισσότεροι δεν γνωρίζουν ότι υπάρχει ειδική εκπαίδευση στην αξιολόγηση τόσο για αξιολογητές αλλά και για τους χρήστες των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης, η οποία μπορεί να τους βοηθήσει να «διαβάσουν» τα αποτελέσματα της αξιολόγησης και να λάβουν αποφάσεις για το μέλλον. Επιπλέον, αν και για πολλούς η αξιολόγηση θεωρείται ως κάτι απαραίτητο, δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν γιατί χρειάζονται ειδικά εκπαιδευμένους αξιολογητές. Η απάντηση έγκειται στη σημασία των αξιολογητικών ερωτημάτων, τα οποία μπορούν να διατυπωθούν μόνο από έμπειρους αξιολογητές, εκπαιδευμένους στα διάφορα είδη και τεχνικές αξιολόγησης.

Είναι λοιπόν σημαντικό να υπάρχουν προγράμματα επιμόρφωσης αξιολογητών, έτσι ώστε οι ενδιαφερόμενοι να μπορούν να εμπιστεύονται τους αξιολογητές και τα αποτελέσματα της αξιολόγησης. Μόνο μέσω ειδικών προγραμμάτων επιμόρφωσης, σε ανώτατο επίπεδο, μπορεί να υπάρξουν κατάλληλα εκπαιδευμένοι επιστήμονες που να ξέρουν πώς να αξιολογούν. Οι σωστά εκπαιδευμένοι αξιολογητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν διαφορετικές θεωρίες και μεθόδους, και να αναγνωρίσουν με απόλυτη πιστότητα, για παράδειγμα, αν ένα πρόγραμμα οδεύει προς την επιτυχία ή εάν χρειάζεται βελτιώσεις. Αυτό δεν είναι κάτι που μπορεί να μάθει κανείς μόνο μέσω της πρακτικής στη διεξαγωγή μελετών και αναλύσεων. Απαιτείται συστηματική κατάρτιση στην αξιολόγηση, για να είναι σε θέση ο αξιολογητής να θέσει τα σωστά ερωτήματα, έχοντας κατανοήσει τις ανάγκες και τα προβλήματα των ενδιαφερομένων.

Τι είδους πανεπιστημιακά μαθήματα αξιολόγησης υπάρχουν στις ΗΠΑ; Υπάρχουν παραδείγματα συγκεκριμένων ορθών πρακτικών;

Τα τελευταία χρόνια έχουν αναπτυχθεί πολλά προγράμματα εκπαίδευσης αξιολογητών σε μεταπτυχιακό επίπεδο (και όχι σε επίπεδο προπτυχιακών σπουδών). Σε πανεπιστημιακό επίπεδο (μεταπτυχιακά, διδακτορικά), στις ΗΠΑ έχουμε μια έκρηξη σε αριθμό μεταπτυχιακών σπουδών. Συνήθως πρόκειται για προγράμματα σπουδών ενός ή ενάμιση έτους, τα οποία περιλαμβάνουν 3-5 βασικά μαθήματα, εκ των οποίων 2-3 στην αξιολόγηση. Κάθε πρόγραμμα σπουδών διαμορφώνεται

και εξειδικεύεται σύμφωνα με τον τομέα κατεύθυνσης της κάθε σχολής (υγεία, οικονομία, εκπαίδευση κ.λπ.). Απευθύνονται σε επιστήμονες που έχουν πτυχίο ή μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών στο γνωστικό τους πεδίο και ενδιαφέρονται να κάνουν αξιολογήσεις, ή σε άτομα που ήδη απασχολούνται στον τομέα της αξιολόγησης, αλλά επιθυμούν να εμπλουτίσουν και να εμβαθύνουν περαιτέρω τις γνώσεις τους. Τα προγράμματα περιλαμβάνουν διαλέξεις και εργαστήρια, αλλά και πρακτική άσκηση σε μια πραγματική αξιολόγηση την οποία καλείται να πραγματοποιήσει ο σπουδαστής. Αυτό είναι ένα πλεονέκτημα και για τους εργοδότες τους, εφόσον κάθε σπουδαστής μπορεί να προτείνει το θέμα της πρακτικής άσκησης που θα πραγματοποιήσει υπό την επίβλεψη των καθηγητών της σχολής.

Σημειώνεται ότι στις ΗΠΑ δεν υφίσταται ακόμη πιστοποίηση αξιολογητών, επομένως αυτά τα μεταπτυχιακά προγράμματα δεν συνδέονται με κάποιου είδους πιστοποίηση. Αντιθέτως, στον Καναδά, υπάρχει σύνδεση των προγραμμάτων εκπαίδευσης στην αξιολόγηση με την πιστοποίηση αξιολογητών που εργάζονται ή επιθυμούν να εργαστούν σε κυβερνητικά προγράμματα.

Ποιο θα μπορούσε να είναι το περιεχόμενο, οι στόχοι και οι κλάδοι αναφοράς ενός διεπιστημονικού προγράμματος σπουδών στην αξιολόγηση;

Στις ΗΠΑ, τα προγράμματα σπουδών στα οποία αναφερθήκαμε, έχουν δύο ή τρία μαθήματα αξιολόγησης. Για παράδειγμα, η εφαρμογή των διαφορετικών μοντέλων της θεωρίας της αλλαγής, ή η διεξαγωγή της έρευνας στην αξιολόγηση, είναι τα κύρια μαθήματα βάσης των προγραμμάτων, αλλά υπάρχουν και προχωρημένα μαθήματα, τα οποία περιλαμβάνουν εξειδικευμένες μεθόδους έρευνας και ανάλυσης, στατιστική, ποιοτικές μεθόδους, κλπ, σε αρκετά υψηλό επίπεδο και όχι μόνο αναφορικά με τις μεθόδους και τεχνικές που συνήθως χρησιμοποιούνται από τους αξιολογητές.

Πώς διαμορφώνετε ένα πρόγραμμα σπουδών στην αξιολόγηση; Πρέπει ο πρακτικός προσανατολισμός να είναι ισχυρότερος από τον θεωρητικό;

Πολύ δύσκολη ερώτηση. Για να είμαι ειλικρινής, χρειάζονται και τα δύο. Η αξιολόγηση είναι ένας τομέας προσανατολισμένος στην πρακτική και εάν δεν εκπαιδεύσετε τους αξιολογητές πώς να πραγματοποιούν αξιολογήσεις, το πρόγραμμα σπουδών είναι σαφώς ελλιπές. Από την άλλη πλευρά, η θεωρητική γνώση είναι εξίσου σημαντική, επειδή οι ενδιαφερόμενοι (πελάτες και χρήστες της αξιολόγησης) είναι πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους και χρειάζονται λύσεις επικεντρωμένες στο αντικείμενο του ενδιαφέροντός τους.

Η εκπαίδευση πρέπει να πραγματοποιείται τόσο από επαγγελματίες αξιολογητές, όσο και από καθηγητές ειδικών γνωστικών αντικειμένων (π.χ. στατιστική), οι οποίοι καλούνται να διδάξουν τις τεχνικές δεξιότητες. Αυτοί οι εκπαιδευτικοί δε θα διδάξουν όμως πώς να βρούμε απαντήσεις σε αξιολογητικά ερωτήματα. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η αξιολόγηση θα πρέπει να διδάσκεται σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Είναι επίσης σημαντικό να αυξηθούν τα διδακτορικά στην αξιολόγηση, ώστε ν'αρχίσουν να διεξάγονται έρευνες σχετικά με τις θεωρίες, τις τεχνικές, τις προσεγγίσεις της αξιολόγησης, κλπ. Για την ώρα, τα διδακτορικά προγράμματα εκπαιδεύουν τους ανθρώπους σε κάτι άλλο και εντάσσουν την αξιολόγηση κάτω από τη συγκεκριμένη οπτική του υπό εξέταση θέματος, χωρίς να γίνεται αναφορά γενικότερα στην αξιολόγηση ως επιστημονικό πεδίο.

Ποιες είναι οι κύριες ικανότητες για τους αξιολογητές που θα μπορούσαν να αποκτηθούν μέσω της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης;

Όταν εξετάζω τα διάφορα προγράμματα, τα περισσότερα από αυτά επικεντρώνονται σε τεχνικές δεξιότητες, σχεδιασμό στατιστικής ανάλυσης, κλπ. Αλλά αυτό που χρειαζόμαστε είναι και εκπαίδευση σε θέματα όπως διαχείριση έργων, διαχείριση αξιολογήσεων, ανάπτυξη δεσμών με τους ενδιαφερόμενους χρήστες της αξιολόγησης, διαπροσωπικές σχέσεις, ακεραιότητα και ηθική, κλπ.

Υπάρχει ζήτηση για αξιολογητές με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στην αξιολόγηση στις ΗΠΑ;

Υπάρχει πολύ, αλλά δυστυχώς δεν έχει γίνει κάποια ευρύτερη ανάλυση. Από την εμπειρία μου μπορώ να αναφέρω τομείς όπως η δημόσια υγεία, η εκπαίδευση, τα κυβερνητικά προγράμματα, κλπ, αλλά υπάρχουν σίγουρα και άλλοι. Κάθε φορά που πραγματοποιείται μια παρέμβαση σε μια ομάδα ή σ'έναν οργανισμό, χρειαζόμαστε την αξιολόγηση. Αυτό δεν είναι πάντα κατανοητό κι ένας από τους σημαντικότερους στόχους της εκπαίδευσης θα πρέπει να είναι η απλούστευση στη διατύπωση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης (ανεξάρτητα με το γεγονός ότι η ίδια η αξιολόγηση πραγματοποιείται χρησιμοποιώντας πληθώρα εξειδικευμένων τεχνικών και μεθόδων), για την καλύτερη κατανόηση των συμπερασμάτων και την απομάκρυνση των στερεοτύπων.

Απρίλιος 2018

Γιώργος Μιχαηλίδης, Σχεδιασμός και Αξιολόγηση, στην Ανάπτυξη και στην Κρίση.

Εκδόσεις Βάνιας Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 415, ISBN:978-960-288-294-8

Κωνσταντίνα Ορφανίδου
Σύμβουλος αξιολόγησης

Σχεδιασμός και Αξιολόγηση, δύο συνιστώσες που σχετίζονται άμεσα και οφείλουν να συνεργάζονται στενά σε έναν διαρκή κύκλο βελτίωσης - Ανάπτυξη και Κρίση, δύο αντίθετες έννοιες που όμως, για την επιτυχή αντιμετώπισή τους, βασίζονται στις ίδιες συνιστώσες του Σχεδιασμού και της Ανάπτυξης. Πόσο οι αρμόδιοι για τη διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών και προγραμμάτων ή /και οι υπεύθυνοι λήψης απόφασης είναι εξοικειωμένοι με τις έννοιες αυτές; Μάλλον όχι, και σίγουρα πολύ λιγότερο με την έννοια της Αξιολόγησης, όσο και αν θεωρείται από ορισμένους ότι το πεδίο έχει κατακτηθεί.

Η έννοια της Αξιολόγησης δεν θεωρείται, στην ευρεία αντίληψη της δημόσιας διοίκησης, ως εργαλείο βελτίωσης. Συνήθως γίνεται αντιληπτή ως μια μεθοδολογία που απορρέει από κανονιστικές απαιτήσεις (βλέπε ΕΣΠΑ) ή ως αναγκαίο κακό που και πάλι έχει επιβληθεί από τρίτους. Και στην περίπτωση αυτή συγχέεται με την αποτίμηση της εφαρμογής μιας πολιτικής ή ενός προγράμματος και συχνά επίσης με τον έλεγχο συμμόρφωσης σε κοινά συμφεωνηθέντα μέτρα. Ενδεικτικό επίσης αυτού του ‘κενού’ είναι το γεγονός ότι ενώ στο εξωτερικό υπάρχει σημαντική διεθνής βιβλιογραφία, στην χώρα μας ελάχιστα είναι τα ελληνικά συγγράμματα που διαπραγματεύονται επιστημονικά ή ερευνητικά το ζήτημα της Αξιολόγησης ενώ ταυτόχρονα απουσιάζουν οι μεταφράσεις διακεκριμένων έργων ξένων επιστημόνων.

Ο Γιώργος Μιχαηλίδης, Καθηγητής στο ΑΠΘ, στο βιβλίο του Σχεδιασμός και Αξιολόγηση, στην Ανάπτυξη και στην Κρίση αποφασίζει να ασχοληθεί σε βάθος και με κριτική διάθεση με την Αξιολόγηση, αλλά κυρίως με τους όρους Ανάπτυξη και Κρίση. Παρουσιάζει τα αποτελέσματα εργασιών του από μια επίπονη ερευνητική, διδακτική και επαγγελματική προσπάθεια αρκετών χρόνων στο αντικείμενο του Σχεδιασμού και της Αξιολόγησης αναπτυξιακών πολιτικών και προγραμμάτων, προσπάθεια που συμπληρώνεται από την ανάλυση της διεθνούς εμπειρίας και την αποτίμηση των καλών πρακτικών, στην αξιολόγηση των ελληνικών συνεισφορών, την αποτίμηση της σχετικής βιβλιογραφίας και τη μελέτη όλων σχεδόν των ειδικών πτυχών του αντικειμένου.

Η κεντρική ‘οπτική’ του βιβλίου υπερπροσδιορίζεται από το κρίσιμο ζήτημα της ανάπτυξης και της κρίσης. Και η μεν ‘κρίση’ έκανε ορατά τα χαρακτηριστικά της. Η ‘ανάπτυξη’ όμως; Πόσο έτοιμοι είμαστε, όλοι, στο ακαδημαϊκό πλαίσιο ή στο επαγγελματικό πεδίο ή σαν διαμορφωτές πολιτικών ή σαν διαχειριστές προγραμμάτων, να σχεδιάσουμε και να υλοποιήσουμε αναπτυξιακή πολιτική ικανή να αντιμετωπίσει, εκ των προτέρων, όλους εκείνους τους χρόνιους παράγοντες υστέρησης ή και υπανάπτυξης που σήμερα τους βρίσκουμε μπροστά μας είτε σαν αίτια της κρίσης είτε σαν εμπόδια σε κάθε προσπάθεια ανάκαμψης;

Τα κεφάλαια του βιβλίου αντιστοιχούν σε επιμέρους δημοσιεύσεις και αυτοτελή έργα που στη χρονική αλληλουχία τους, βοήθησαν στο να διαμορφωθεί μια μεθοδολογία για το σχεδιασμό της ανάπτυξης στην ελληνική περίπτωση, ιδίως για την όψη ‘Αξιολόγηση’, όπου παρήχθησαν νέες μεθοδολογικές κατευθύνσεις και εξειδικεύσεις που μάλλον μπορούν να αποβούν χρήσιμες στο έργο των επαγγελματιών της Αξιολόγησης.

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, παρουσιάζεται η συνολική, γενική άποψη του συγγραφέα για την κρίση. Ό,τι βιώσαμε (συχνά με αδικαιολόγητη έκπληξη) σαν βαθιά κρίση, ίσως δεν είναι παρά η νέα έκρηξη μιας κρίσης που η πρώτη εκδήλωση της ήταν πριν από πάρα πολλά χρόνια, που δεν ξεπεράστηκε τότε με μια αλλαγή παραγωγικού προτύπου και τρόπου ρύθμισης αλλά απλώς ‘μετατέθηκε’ στο χώρο (με την αποχωροθέτηση και την παγκοσμιοποίηση) και στο ‘χρόνο’ (με μια φυγή προς το εμπρός, με την αντικατάσταση του αξιώματος ‘η παραγωγή γεννά αξία’ από την ιδεοληψία ‘το χρήμα γεννά χρήμα’). Όπως κάθε ιστορική κρίση, και αυτή θα έχει (έχει ήδη) τους κερδισμένους της και τους χαμένους της: τίποτα στον παγκόσμιο, στον δι-εθνικό και στον δια-περιφερειακό καταμερισμό εργασίας δεν θα είναι πλέον ίδιο. Τι σημαίνουν πλέον σήμερα ‘περιφερειακή ανάπτυξη’ και ‘ρύθμιση του χώρου’;

Στο δεύτερο κεφάλαιο, ουσιαστικά παρουσιάζεται η μεθοδολογία που θα έπρεπε ίσως να ακολουθείται όταν σχεδιάζεται μια αναπτυξιακή πολιτική, ελάχιστο μάλιστα χρόνο πριν την εκδήλωση της κρίσης. Ο κλασικός βηματισμός (ανάλυση των πάντων – αξιολόγηση όλων των παραγόντων ανάπτυξης ή υστέρησης – επιλογή παρεμβάσεων από την ‘εργαλειοθήκη’ των καλών πρακτικών) αποδεικνύεται αναποτελεσματικός:

1. πώς να προτείνεις αναπτυξιακές παρεμβάσεις όταν το κύριο ζητούμενο σήμερα είναι ποιες από αυτές έχουν το χαμηλότερο δημόσιο κόστος;
2. πώς να ζητήσεις ‘μόχλευση’ ιδιωτικών πόρων όταν η κύρια μέριμνα όλων είναι πώς να συντηρηθούν ‘μέχρι να περάσει η μπόρα’; Είναι μάλλον σαφές ότι έχοντας σχεδιάσει (προ κρίσης) ‘τα πάντα’, μας οδηγεί (στην κρίση) στην αδυναμία να υλοποιήσουμε και τα πλέον χρήσιμα.

Η επικέντρωση στην ανάλυση, στην αξιολόγηση και στην πρόταση έπρεπε να είναι το κύριο μέλημά μας:

- ποιοι παράγοντες είναι οι πιο καθοριστικοί;
- ποια εμπόδια πρέπει πρώτα πριν από όλα να αρθούν;
- ποιοι στόχοι έχουν την πιο στρατηγική σημασία;
- ποιες παρεμβάσεις μπορούν να έχουν το μέγιστο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα, εγγυώνται τη μέγιστη αποδοτικότητα των σπάνιων πλέον πόρων και κινητοποιούν την ευρύτερη δυνατή (πολιτική, τεχνική, χρηματοδοτική) συμμετοχή όλων των περιφημων stakeholders;

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια επίπονη προσπάθεια να συγκροτηθεί μια μεθοδολογία για την Αξιολόγηση των αναπτυξιακών πολιτικών και προγραμμάτων σε εποχή κρίσης. Η βασικότερη ‘συνεισφορά’ της νεοφιλελεύθερης επικράτησης στη θεωρία και στην πρακτική του αναπτυξιακού σχεδιασμού ήταν η ενσωμάτωση σε αυτόν της μέριμνας για την αποδοτικότητα, για το ‘value-for-money’ της αγγλοσαξονικής σχολής. Όσο και αν συχνά υποκρύπτεται μια σκοπιμότητα (να περιοριστεί η χρηματοδότηση προς όσα σχέδια θεωρούνται αμφίβολης σκοπιμότητας ή υλοποιούνται από θεωρούμενους ως ‘ανίκανοι’ φορείς ή ουδόλως ενδιαφέρουν ισχυρούς διεθνείς παράγοντες ή αφαιρούν πόρους από τις ‘ανεπτυγμένες’ χώρες σε εποχές γενικευμένης σπανιότητας πόρων ή ενισχύουν τον ‘σπάταλο’ ρόλο του κράτους), γεγονός είναι ότι οι σχεδιαστές της ανάπτυξης, επί μακρόν μαθημένοι στην ευδαιμονία της ‘χρυσής τριακονταετίας’, τείναμε να θεωρούμε τους μεν δημόσιους επενδυτικούς πόρους ως ανεξάντλητους, τη δε συνεισφορά των διεθνών οργανισμών και των ανεπτυγμένων περιοχών προς τις μειονεκτούσες ως αυτονόητη ηθική υποχρέωσή τους. Το να

σχεδιάζεις όμως σήμερα την ανάπτυξη γίνεται όλο και περισσότερο συνώνυμο του να υπολογίζεις εκ των προτέρων, να παρακολουθείς κατά την εφαρμογή και να αποτιμάς εκ των υστέρων όλα τα συγκεκριμένα αποτελέσματα και επιπτώσεις του σχεδιασμού σου μέσα στα πλαίσια που σου θέτουν οι δεδομένοι πόροι και με τη βοήθεια εναλλακτικών σεναρίων για την καλύτερη αξιοποίησή τους. Έτσι, για παράδειγμα, η Αξιολόγηση παύει να είναι μια υπόμνηση (συχνά αγενής) από τη μεριά του χρηματοδότη ότι απαιτεί την ορθή αξιοποίηση των χρημάτων του, για να γίνει ένα συστατικό στοιχείο του σχεδιασμού σε όλα τα στάδιά του: τί αναμένουμε και με ποιο κόστος ότι θα κερδίσουμε από το σχέδιο; πού βρισκόμαστε στην επίτευξη αυτών των στόχων; τί πετύχαμε τελικώς; Το πρόβλημα είναι ότι, έπειτα από μια μακρά περίοδο ‘ερασιτεχνικής’ Αξιολόγησης (βασισμένης στην ικανότητα και επάρκεια του Αξιολογητή και στην αξιοποίηση μεθοδολογιών και εργαλείων από συγγενή αντικείμενα), η μεθοδολογία της Αξιολόγησης έχει πλέον κωδικοποιηθεί έτσι ώστε να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες απαιτήσεις (και, στην περίπτωση μας, στις απαιτήσεις του βασικού χρηματοδότη των προγραμμάτων, της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Μια δυσκαμψία, μια εμμονή στην ποσοτικοποιημένη ανάλυση εις βάρος της ποιοτικής εκτίμησης, μια κοινοτυπία στις μεθοδολογικές προτάσεις και μια ομοιομορφία στα παραδοτέα των έργων Αξιολόγησης αρχίζει να γίνεται εμφανής.

Ιδιαίτερα στην Αξιολόγηση-κατά-την-υλοποίηση (on-going Evaluation), απαιτείται προσαρμογή και εμπλουτισμός. Κυριότερο στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ο αναγκαίος συνδυασμός δύο ‘εκδοχών’: της Αξιολόγησης, αυτής που αντιμετωπίζει τις απαιτήσεις πολιτικής (policy-related) και αυτής που αναλύει την επίδοση (performance-related). Η Αξιολόγηση πρέπει πλέον να είναι και policy-related και performance-related και να λαμβάνει υπόψη της όλα τα νέα προκύπτοντα ζητήματα: το νέο περιβάλλον των προγραμμάτων (μετά την κρίση), τη διάκριση ‘τυπικού’ και ‘πραγματικού’ προγράμματος που προκύπτει από την υστέρηση στην υλοποίηση, τις συνέργειες με άλλες πολιτικές και προγράμματα, τη χωρική διάσταση. Ένα κατάλληλο μεθοδολογικό σχήμα πρέπει να συνδυάζει τα κατάλληλα (targeted) ερωτήματα, με μια εκτίμηση για την υφιστάμενη κατάσταση και τα προβλήματα, με πολύ συγκεκριμένα βήματα Αξιολόγησης, με τυποποιημένα ‘πρότυπα’ εργαλεία, με εξειδικευμένες τεχνικές σε επιμέρους τομείς της πολιτικής. Και πρέπει να αντιστοιχίζεται σε μια κατάλληλη οργάνωση και διοίκηση του έργου της Αξιολόγησης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται μια σύγχρονη εκδοχή της παλιάς στρατηγικής των ‘Πόλων Ανάπτυξης’, όπως αυτή θα μπορούσε να βελτιωθεί, οργανωθεί επιχειρησιακά και αξιοποιηθεί για την προώθηση της ανάπτυξης και της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα, όπως προέβλεπε το ΕΣΠΑ 2007-2013. Φυσικά, δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια απλή επιστροφή στον Peggoux και στη θεωρία των πόλων στα πλαίσια του ‘αφηρημένου’ οικονομικού χώρου. Ούτε στα ‘κέντρα ανάπτυξης’ του Boudeville που υιοθετήθηκαν από την ‘κεϋνσιανή’ παρεμβατική οπτική στην περίοδο γενικής οικονομικής ανάπτυξης. Ούτε στην αναπαραγωγή της (αποτυχημένης) στρατηγικής των industries industrialisantes του De Bernis. Παρά τις αποτυχίες στην εφαρμογή, η γενική οπτική των πόλων είναι μονίμως παρούσα στο επίπεδο της θεωρίας (ρητώς) και της πολιτικής (ως μεθοδολογικό υπόστρωμα). Αν και θα αναμενόταν να μειώνεται η σημασία της με τη σταδιακή ‘αποκρατικοποίηση’ της οικονομικής πολιτικής, εν τούτοις επανέρχεται ακριβώς από μία αντίθετη κατεύθυνση: όσο περιορίζονται οι δημόσιοι πόροι που διατίθενται στην ανάπτυξη, τόσο πιο σκόπιμη εμφανίζεται η συγκέντρωση πόρων σε τομείς και περιοχές. Ουσιαστικά, η όλη ευρωπαϊκή αναζήτηση περιστρέφεται σήμερα αφενός γύρω από το ζήτημα της ιεραρχίας του ευρωπαϊκού αστικού δικτύου (πολυκεντρικότητα) και αφετέρου γύρω από την αναγκαιότητα επικέντρωσης της προσπάθειας στην ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας και στη συνοχή του ευρωπαϊκού χώρου, στο σύνολό τους. Τι θα σήμαινε η υιοθέτηση αυτής της στρατηγικής στον ελληνικό χώρο; Πώς θα μπορούσε να γίνει επιχειρησιακά υλοποιήσιμη, αποδοτική και αποτελεσματική; Ποια θα ήταν η προγραμματική της ένταξη; Πώς (και ποιοι) θα έπρεπε να σχεδιάσουμε και να εφαρμόσουμε και να χρηματοδοτήσουμε τους ‘Πόλους Ανάπτυξης’;

Το Βιβλίο του Γ. Μιχαηλίδη, εκτός του έντονου προβληματισμού που το χαρακτηρίζει έχει καταλυτική σημασία στην ανάδειξη της Αξιολόγησης ως ουσιώδους συνιστώσας του αναπτυξιακού σχεδιασμού και αποτελεί και μια σημαντική προσπάθεια για την πρόταση ως προς τη διαμόρφωση μεθοδολογικής σκέψης για χρήστες, όπως π.χ. αρμόδιοι σχεδιασμού και λήψης απόφασης, αξιολογητές κ.α. Μέσα από την επιστημονική ανάλυσή του γίνεται εμφανής η ανάγκη ανάπτυξης μιας νέας νοοτροπίας στον αναπτυξιακό σχεδιασμό (evidence based) για τη βελτιστοποίηση της αναπτυξιακής διαδικασίας και αποφυγή λαθών του παρελθόντος.

Το βιβλίο δεν αποπειράται να διδάξει ορθές πρακτικές σχεδιασμού και αξιολόγησης σε μια εποχή μάλιστα που ακόμα και οι όροι του σχεδιασμού και της ανάπτυξης έχουν υποκατασταθεί από πιο 'σύγχρονους' ('απορρύθμιση', 'σύγκλιση'). Όσοι εξακολουθούν σήμερα να ασχολούνται με την ανάπτυξη, σε θεωρητικό ή σε πρακτικό επίπεδο, ζουν το παράδοξο να αναζητούν τρόπους και διαδικασίες για να ενισχυθούν το παραγωγικό δυναμικό, το βιοτικό επίπεδο και οι οικονομικές προοπτικές μιας περιοχής ή ενός κράτους, με ελάχιστη διαθεσιμότητα δημόσιων πόρων (λόγω της κρίσης) και με θεωρητικά εργαλεία και με τύπους μέτρων πολιτικής που περιορίζονται αυστηρά από το κυρίαρχο ιδεολογικό και πρακτικό πλαίσιο: σχεδιάστε ό,τι εσείς ορίζετε ως ανάπτυξη, αλλά με στόχους που να μην αντιστρατεύονται τις σταθεροποιητικές πολιτικές, με μέτρα που να μην ισοδυναμούν ούτε εμμέσως με φραγμούς στην ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων και προϊόντων, με πόρους ούτως ή άλλως περιορισμένους διότι προέχει η δημοσιονομική εξυγίανση, και με πλήρη σεβασμό στους όρους των διεθνών συμφωνιών όσο και αν γνωρίζει κανείς ότι αυτές θα ανατρέψουν σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.

Το έργο του σχεδιασμού της ανάπτυξης γίνεται ολοένα και πιο επίπονο. Πρέπει να πειστούν οι αρμόδιοι για την ίδια την αναγκαιότητα μιας αναπτυξιακής στρατηγικής σε εποχή που όλοι αναζητούν εναγωνίως εξοικονόμηση και απελευθέρωση, πρέπει να επινοήσουν τον καταλληλότερο συνδυασμό των ολοένα πολυπλοκότερων τεχνικών εργαλείων, πρέπει να εντοπίσουν τον πιο καίριο τομέα και να επικεντρωθούν σε αυτόν χωρίς να παραβλέψουν τις συμπληρωματικότητες και τις συνέργειες μεταξύ τομέων και μεταξύ χωρικών επιπέδων που ενεργοποιούν το συνολικό αναπτυξιακό δυναμικό, πρέπει να αντιμετωπίζουν κάθε παρέμβαση ως μία επένδυση από την οποία προσδοκάται όφελος, πρέπει να μεριμνούν συνεχώς για τη συνέργεια του μακρο-επιπέδου με το μικρο-επίπεδο, πρέπει να επινοούν μηχανισμούς υλοποίησης αλλά και νομοθετικές ρυθμίσεις. Ο αναπτυξιακός σχεδιασμός δύσκολα διδάσκεται και περισσότερο 'μαθαίνεται', στη διάρκεια μιας μακρόχρονης διαδικασίας όπου η θεωρία προσπαθεί να καθοδηγήσει την πρακτική και (συνηθέστερα) η πρακτική εμπλουτίζει τη θεωρία, δημιουργώντας γι' αυτήν συνεχώς νέες ανάγκες, προκλήσεις και πεδία έρευνας. Η ακαδημαϊκή διδασκαλία αναγκάζεται να αναπροσανατολίζεται με ετήσια σχεδόν συχνότητα και η 'καθαρή' έρευνα γίνεται όλο και πιο δύσκολη'. Η διατύπωση αυτή του 2003 – εξακολουθεί να ισχύει πλήρως.

Τριήμερο εκδηλώσεων για την αξιολόγηση παρεμβάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου 13-15 Ιουνίου 2018

Κατά το διάστημα 13-15 Ιουνίου 2018 η Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού και Παρακολούθησης Δράσεων Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΥΣΕΚΤ) διοργάνωσε σειρά εκδηλώσεων στην Αθήνα, σε συνεργασία με υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

13-6-2018: Εαρινή συνεδρίαση του Δικτύου Αξιολόγησης της Γενικής Διεύθυνσης Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Ενσωμάτωσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Στη συνεδρίαση συζητήθηκαν ζητήματα αξιολόγησης, παρακολούθησης καθώς και οι προτάσεις της Γενικής Διεύθυνσης για την επόμενη προγραμματική περίοδο.

14-6-2018: Εαρινή συνάντηση της Κοινότητας Εργασίας για τις Αξιολογήσεις Επιπτώσεων με την Μέθοδο του Αντιπαραδείγματος (Community of Practice of Counterfactual Impact Evaluations- CoP CIE), η οποία λειτουργεί στο πλαίσιο του Κέντρου Ερευνών για τις Αξιολογήσεις Επιπτώσεων (Centre for Research on Impact Evaluation – CRIE) που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Σκοπός της Κοινότητας Εργασίας, μέλη της οποίας είναι στελέχη διαχειριστικών αρχών όλων των Κρατών Μελών, είναι η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ της Γενικής Διεύθυνσης Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Ενσωμάτωσης, του CRIE και των Διαχειριστικών Αρχών για την ανταλλαγή απόψεων και γνώσεων στο πεδίο των αξιολογήσεων επιπτώσεων των δράσεων που χρηματοδοτούνται από το ΕΚΤ. Στη συνάντηση της Αθήνας έλαβε χώρα ένα εργαστήριο με θέμα τον σχεδιασμό πολιτικών, στο οποίο οι συμμετέχοντες είχαν την δυνατότητα μέσω ασκήσεων και παραδειγμάτων να ανταλλάξουν απόψεις και να διευρύνουν τις γνώσεις τους στο αντικείμενο.

15-06-2018: Σεμινάριο για τις Αξιολογήσεις Επιπτώσεων με τη Μέθοδο του Αντιπαραδείγματος στις δράσεις ΕΚΤ. Το σεμινάριο, στο οποίο ως εισηγητές συμμετείχαν πολύ έμπειρα και καταρτισμένα στελέχη του CRIE, απευθυνόταν σε στελέχη διαχειριστικών αρχών και επιτελικών δομών ΕΣΠΑ με αρμοδιότητα την αξιολόγηση των δράσεων των ΕΠ. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα αναπτύχθηκε και παρουσιάστηκε ενδελεχώς η μέθοδος του Αντιπαραδείγματος και η πρώτη προσπάθεια για την διεξαγωγή μιας τέτοιας αξιολόγησης που βρίσκεται σε εξέλιξη με τη συνεργασία του CRIE, της ΕΥΣΕΚΤ και της ΕΥΔ ΕΠΑΝΕΚ.

English-language abstracts

Evaluation of Structural Changes in the Productive Sectors of Economy: The Case of Greece

Triantafyllos Pneumatikos

The structural changes that take place in an economy during a period of time have been a subject of research for many decades, as they are directly linked to its economic growth. The evaluation of the structural changes as well as the implementation of structural policies can contribute to the improvement of the competitiveness and the productivity of an economy. This paper aims at examining and evaluating the structural changes that took place in the Greek economy during the period 2000-2010 via the use of Input-Output Analysis. Input-Output Analysis constitutes a method used to interpret the operation of an economic system and explore the relationships among the productive sectors of an economy.

Keywords: structural changes, input-output analysis, multipliers, Greece

How Greece's Systemic Weaknesses Limited the Effectiveness of the Adjustment Programmes

Angelos Kotios, George Galanos and Manolis Koutoulakis

This paper examines the main systemic weaknesses of the Greek economy – structural, institutional and political – and assesses whether they were taken effectively into account in the design and implementation of the three adjustment programmes. We conclude that the economic policy mix that has been implemented through the memorandums focused mainly on treating the symptoms of the crisis instead of decisively dealing with its deeper causes.

Keywords: economic policy, public finances, Greece

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Η Ελληνική Εταιρεία Αξιολόγησης (ΕΕΑ) ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 2014 με τη μορφή Επιστημονικού Σωματείου και είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Αξιολόγησης. Βασικός σκοπός της είναι η προώθηση μιας κουλτούρας αξιολόγησης που θα συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη, στην ορθολογική αξιοποίηση των πόρων, στην προσέλκυση επενδύσεων, στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, στη διασφάλιση κοινωνικής συνοχής και, γενικά, στην αποτελεσματικότητα των δημόσιων πολιτικών. Στόχος της είναι η προώθηση της αξιολόγησης ως επιστημονικής μεθόδου ανάλυσης και αξιοποίησης των δυνατοτήτων και ευκαιριών ανάπτυξης, και η δημιουργία μιας πλατφόρμας δημόσιου διαλόγου για την αξιολόγηση.

Περισσότερες πληροφορίες και ανακοινώσεις σχετικά με τις δράσεις της ΕΕΑ αναρτώνται στον ιστότοπο: www.hellenicevaluation.org

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ
HELLENIC EVALUATION SOCIETY

www.hellenicevaluation.org